

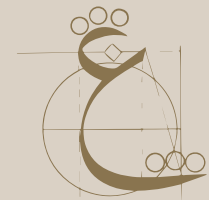

kadim

SAYI / ISSUE 5 • NİSAN / APRIL 2023

05

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 5 • NİSAN | APRIL 2023

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Ofis: 121,
Serdivan/Sakarya (Türkiye) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Arti Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu - Fatih / İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • NİSAN | APRIL 2023

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 Uluslararası \(CC BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles published in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International \(CC BY-NC 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). Kadim's commitment to immediate and Libre Open Access to its content reflects its conviction in advancing global knowledge exchange. The opinions presented in the articles are the sole responsibility of their respective authors and do not represent the views or opinions of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

DergiPark

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

Arif BİLGİN | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

Necmettin ALKAN | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi
Serpil ATAMAZ | Doç. Dr., California State University, Sacramento
Fatih BOZKURT | Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI | Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Filiz DIĞIROĞLU | Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Ella FRATANTUONO | Dr. Öğr. Üyesi., University of North Carolina at Charlotte
Selim KARAHASANOĞLU | Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Miraç TOSUN | Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Kenan YILDIZ | Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

Ömer Faruk CAN | Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi
Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇİTİR | Dr., Sakarya Üniversitesi
Mehmet KERİM | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

TÜRKÇE DİL EDİTÖRLERİ
TURKISH LANGUAGE
EDITORS

Sedat KOCABEY | Dr., Sakarya Üniversitesi
Büşranur KOCAER | İbn Haldun Üniversitesi
Muhammed Emir TULUM | Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

Didar Ayşe AKBULUT | Marmara Üniversitesi
İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hâcer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

MİZANPAJ VE
SOSYAL MEDYA EDİTÖRÜ
LAYOUT AND
SOCIAL MEDIA EDITOR

Büşranur BEKMAN | Sakarya Üniversitesi

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Toplumsal ve Mekânsal Konumuyla Otakçıyân Mustafa Paşa Tekkesi*

OTAKÇIYÂN MUSTAFA PASHA LODGE WITH ITS SOCIAL AND SPATIAL POSITION

SERPİL ÖZCAN**

ÖZ ÖZET

Tekkeler Osmanlı Devleti özelinde değerlendirildiğinde, tarihinin her aşamasında çeşitli fonksiyonları ile öne çıkmışlardır. Kuruluş döneminde “kolonizatör dervişler” askerî yönü öne çıkan; genişleme ve refah döneminde ise âlim ve sanatkâr sülûler eğitim yönü kuvvetli tekkeler kurmuşlardır. Bu durum onları Osmanlı Devleti'nin en yaygın ilişki ağına sahip kurumlarından biri hâline getirmiştir. Bu sebeple tekkeleri toplumsal yönleri ve konumlarıyla değerlendirmek önemlidir. Nakşibendiyye tarikatına bağlı olan tekke 18. yüzyıl sadrazamlarından Köse/Bahir Mustafa Paşa tarafından kurulmuş, Meşrepzâde Mehmed Ârif Efendi ve ailesi tarafından 19. yüzyılın ilk yarısında ihyâ edilmiştir. Bu çalışmada matbaalı bir Merkez Tekke olan Mustafa Paşa Tekkesi, arşiv belgeleri ve vakfiyelerden edinilen bilgiler ışığında, ArcGIS programı kullanılarak hazırlanmış olan haritalar ile şehir içindeki konumu, nüfusu, gelirleri, hizmetleri çerçevesinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Tekkeler, Köse/Bahir Mustafa Paşa, Meşrepzâde Ârif Efendi, Arcgis, Harita.

Dervish lodges served diverse functions at every stage of the Ottoman Empire. During the foundation of the Ottoman State, they had solid military aspects. In the following periods, lodges with vital educational elements started to appear. This situation made them the most widespread and networked institutions of the Ottoman Empire. For this reason, evaluating the lodges with their social aspects and positions is essential. This study examines the Mustafa Pasha Lodge founded by a member of the Naqshbandiyya order, was founded by Köse/Bahir Mustafa Pasha in 1753 and was an essential place among the Istanbul lodges. Later on, the lodge was revived by Meşrepzâde Mehmed Ârif Efendi and his family in 1849. The study offers maps prepared by digital methods (ArcGIS) grounded on the information in archival sources and foundation charters. It, thus, analyzes the lodge comparatively in terms of its location, population, income and services. It aims to contribute novel perspectives to the field by looking at the Mustafa Pasha Lodge via different methods and approaches.

Keywords: 19th Century, Dervish Lodges, Köse/Bahir Mustafa Pasha, Meşrepzâde Ârif Efendi, ArcGIS, Maps.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 25 Ağustos 2022 | Date Received: 25 August 2022
Kabul Tarihi: 12 Ocak 2023 | Date Accepted: 12 January 2023

ATIF | CITATION

Özcan, Serpil. "Toplumsal ve Mekânsal Konumuyla Otakçıyân Mustafa Paşa Tekkesi". *Kadim* 5 (Nisan 2023), 143-175. doi.org/10.54462/kadim.1167013

* Bu makalede yazar, yüksek lisans tez çalışmasının bulgularından yararlanmışır. Bk. Serpil Özcan, *XIX. Yüzyıl İstanbul Tekkeleri ve Mekânsal Konumlanışları* (İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

** Doktor Adayı, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, serpilozcan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4164-0261.

GİRİŞ

Mustafa Paşa Tekkesi tasavvuf tarihi açısından yeri, 19. yüzyılda faal durumda olan matbaası ve Osmanlı Devleti'nin entelektüel hayatına katkıları ile önem arz eden bir müessesedir. Bünyesinde matbaa kurulan ilk tekke Özbekler Tekkesi olarak belirlense de biri hariç hepsi Nakşibendi Tekkesi'ne ait olan bu matbaaların en çok kitap basanı Mustafa Paşa Tekkesidir. 1866 yılında kurulmuş olan Meclis-i Meşâyih'in ilk nizamnâmesinde tekkeler kontrol ve denetim amaçlı 35 bölgeye ayrılmış,¹ Mustafa Paşa Tekkesi de 9 tekkenin bağlı olduğu 20 numaralı bölgenin "Merkez Tekkesi" kabul edilmiştir.

Tekke, 18. yüzyılın üç padişahı zamanında (I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa) yaşamış, üç kez sadaret makamına getirilmiş, döneminin önde gelen bir devlet adamı olan Köse/Bahir Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Mustafa Paşa'nın vakıf eseri olarak kurulmuş olan tekke daha sonra Meşrepzâde Ârif Mehmed Efendi, eşi ve kızı tarafından yapılmış vakfiyelerle ihyâ edilmiştir.

Mustafa Paşa Tekkesi müstakil bir çalışmaya henüz konu edilmemiş ise de dâhil edildiği araştırmalar bulunmaktadır. Tekke bânisi Mustafa Paşa'nın vakıf eserleri hakkında, Yusuf Sağır tarafından yazılan "Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın Vakıf Eserleri" isimli makalede vakfiyenin tekkeyi ilgilendiren bölümleri incelenmiştir. Söz konusu vakfiyede, tekkeye tayin edilen görevliler, bu kişilere tahsis edilen ücretler belirtilmiştir.

Bünyesinde sürdürülen matbaacılık faaliyetleri dolayısıyla tekke, Muharrem Varol tarafından hazırlanan ve "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri" adlı makale içinde de değerlendirilmiştir. Varol burada tekke matbaasını ayrıntılı olarak incelemiş, tekkede basılan kitapların dökümünü sunmuştur. Tekkenin matbaası ayrıca Mustafa Uzel tarafından "İstanbul'da Tekke Matbaaları: Basılan Eserlerin Kaynakçası" adlı makalede ele alınmaktadır. Daha özet bilgilerin yer aldığı bu çalışma ile Varol'un makalesinde belirtilen, basılan kitap adetleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Mustafa Paşa Tekkesi'ni ele alan bir başka çalışma ise Baha Tanman tarafından *İstanbul Ansiklopedisi* maddesi olarak hazırlanan "Mustafa Paşa Tekkesi" makalesidir. Yazar kuruluşundan itibaren tekkenin tarihini özet hâlinde verdikten sonra mimari ve topoğrafik niteliklerini anlatmaktadır.

Otakçıyân/Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'ni bütün veçheleri ve çevresiyle, özellikle İstanbul tekkeleri arasındaki konumuyla değerlendiren müstakil bir çalışma henüz yapılmamıştır. Böyle bir değerlendirmeyi hedefleyen bu makalenin yeni araştırmalar için farklı bir perspektif sunacağı ve daha geniş çalışmaların yapılmasına bir basamak olacağı düşünülmektedir.

1. 19. Yüzyıl Tekkelerine Kısa Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde ve sonrasında tasavvuf ehli ile yakın ilişki içinde olduğu pek çok kaynakta ifade edilmiştir. Âdeta her Osmanlı padişahının adıyla birlikte anılan bir mutasavvıf bulunmaktadır. 1925'te kapatılmalarına kadar faaliyet gösteren tekkeler çok çeşitli fonksiyonları ve üstlendikleri görevleri ile Osmanlı toplumunun önemli mekanizmaları arasında sayılmışlardır.² Onların bu etkisine mukabil, devletin takip ettiği

1 Bilgin Aydın, "Meclis-i Meşâyih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/247-248.

2 Mustafa Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekke ve Zâviyeler* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1999), 45.

siyaset de tarikatların yayılış ve gelişiminde etkili ve belirleyici olmuştur. Desteklenen tarikatlar ihtiyaç dönem ve durumlarına bağlı olarak farklılaşmış, buna bağlı olarak kapatılan tekkeler olduğu gibi (Bektaşî Tekkeleri)³ kurulması teşvik edilen tekkeler de (Şazeli Tekkeleri)⁴ olmuştur.⁵

Padişahlar, paşalar, vezirler, sadrazamlar, şeyhülislamlar tekkelerin kurulmasını çeşitli sâiklerle teşvik etmiş, desteklemiş ve hatta müdavimi olmuşlardır. III. Selim (1789/1807) bir tekke kurmuş, 3 tekkeyi de ihyâ etmiştir. II. Mahmud (1808/1839) yine bir tekke kurmuş, 19 tekkeyi onarmış ve ihyâ etmiştir. Sultan Abdülaziz (1861/1876) 2 tekkeyi ihyâ etmiştir. II. Abdülhamid (1876/1909) ise Şazeliyye'ye ait bir tekke inşa ettirmiş, 17 tekkeyi de ihyâ etmiştir. Genel olarak yaklaşık 65 tekke Osmanlı padişahları tarafından ihyâ edilmiştir. Tekkelerin 98'i tekke mensupları, 78'i devlet erkânı tarafından yaptırılmıştır.⁶ Tekkeleri ihyâ edip onaran, genişleten devlet adamları arasında valiler, şehreminleri, kaptan-ı deryalar, vezirler ve sadrazamlar gibi üst düzey yöneticiler bulunmaktadır.

Evkaf Nezareti tarafından tutulan defterlerde tekkelerin inşa veya tamir kayıtlarının yanında, çeşitli zamanlarda ve muayyen günlerde yapılan yardım ve ihsanlara dair bilgiler verilmektedir.⁷ Her sene düzenli olarak yapılan bu yardımlar bazen bölgelere, mesela Galata bölgesi tekkelerine⁸ özel olabilmektedir. Bu defterler, tekkelerin hangi sokak veya mahallede olduğuna dair konum bilgileri vermekte, "*filanca çeşmenin karibinde*" yahut "*falan camiin derûnunda*" benzeri ifadeler tekkelerin çevrelerindeki diğer mekânlarla ve muhitlerle etkileşimine dair ipuçları sunmaktadır. Bu özellikleri ile tekke listeleri, şehir ve mahalle çalışmalarına ek bir kaynak durumuna gelerek, mahalle konum ve sınırlarının belirlenmesinde kullanılabilir.⁹

Defterlerde tekke mensuplarına veya şeyhlerine verilen maaş-ödeneklerden de söz edilmektedir. Merkezileşmenin ve tekkelerin yapısının değişimi sebebiyle 19. yüzyıl tekkelerine mahsus olduğu düşünülen şeyhlerin maaş alma durumunun aslında çok daha erken dönemlerde¹⁰ de görülen bir uygulama olduğunu Barkan'ın araştırmalarında görmek mümkündür. Barkan 16. yüzyılın başlarında yapılmış nüfus ve vergi tahrirlerini ihtiva eden defterlerde

- 3 Fahri Maden, *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010).
- 4 "II. Abdülhamid, Zâfir el-Medenî için Beşiktaşta Ertuğrul Tekkesi olarak da bilinen tekkeyi yaptırmış, tekkenin zengin bir vakıf gelirine sahip olmasını temin etmiş, kendisi de sık sık buradaki âyinlere katılmıştır." Ahmet Murat Özel, "Şazeliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/387-390.
- 5 Mustafa Kara, "Osmanlılarda Tekke Siyaseti", *Hareket* 5/109-110 (1974).
- 6 Serpil Özcan, *XIX. Yüzyıl İstanbul Tekkeleri ve Mekânsal Konumları*, 201-212.
- 7 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Defterleri (EV.d.), nr. 10824, nr. 2833; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA.e.), nr. 930/19.
- 8 2. Mahmud kızlarının düğün törenlerinde ve oğlunun sünnetinde özellikle Galata bölgesi tekkelerine ihsanda bulunmuştur. BOA, Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri, (EV.HMH.d), nr. 8203.
- 9 Büşranur Bekman, *XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul'unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 149-176.
- 10 "Vakıf varidat ve masarîf defteri: III. Murad'ın Medine fukarası, cüzhanları, müderrisleri, şeyhleri ve tekke ve müsafirhanelerde sakin fakirler ve köleler için tesis ettiği imaret vakfı emvalinden Mısır eyaleti dahilinde Mansure, Menufiye, Buhayra vilayetleri ve mülhakatı köylerdeki müsakkafat icar bedellerinden, arazi haracı ile yetişen mahsulat ve hububat bahasından yapılan varidata ve imaret-i levazım ve mühimmatı için vuku bulan mübayaat ile vakıf memur ve mensuplarına tevzi edilen maaş ve vazifeler vs. mütenevvi masarîfa dair defter." BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.), 1369, 29 Zilhicce 1007 (23 Temmuz 1599). "Antalya'da Mevlevî Dergâhında duagü olan İbrahim'in vefatıyla Antalya İskelesi mahsulünden almakta olduğu maaşının dergâhın şeyhi Şeyh Mehmed Halife'ye tevcih edildiğine dair berat sureti." BOA, TSMA.e., 736/70, 10 Rebiülâhır 1034 (20 Ocak 1625).

3299 şeyh, şeyhzâde, kayyum, talebe ve mütevellinin maaş kaydının yer aldığını ifade etmektedir.¹¹ Bu maaş belgelerine bir örnek vermek gerekirse: Halvetiyye'nin Cerrahiye kolunun kurucu şeyhi Nureddin Cerrahî'ye III. Ahmed tarafından geliri Simkeşhane'den sağlanmak üzere maaş bağlanması sayılabilir.¹² Nakşibendiyye'den Turhal Şeyhi Mustafa Efendi'ye cizye malından III. Selim tarafından yeterli miktarda maaş verilmesi de bir başka örnektir.¹³ Benzer şekilde maaş ve maaşlarda artış taleplerini içeren daha pek çok belge bulunmaktadır.

III. Selim döneminde başlayan yenileşme ve merkezileşme çabalarının bir neticesi olarak 1864 yılında kurulan Meclis-i Meşâyih bu karşılıklı ilişkinin yeni bir basamağıdır. Meclis, kontrol ve denetimi altına alacağı tekkeleri ve tekke mensuplarını tespit amacıyla 1866-1880 tarihleri arasında İstanbul'da bir nüfus sayımı yapmıştır. "İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukûatı Defteri" adıyla kayıtlı olan deftere¹⁴ göre tekkeler 35 merkez tekke belirlenerek tasnif edilmiştir.

Merkez Tekke uygulaması hakkında, Meclis-i Meşâyih'a ait nizâmnâmede açık bir hüküm bulunmamaktadır.¹⁵ Merkez tekkelere bağlanmış tekkelerin, coğrafi konumlara göre belirlendiği ifade edilse de farklı coğrafi konumlardaki tekkelerin de bir araya getirildiği görülmektedir.¹⁶ Bölge tasnifi ve merkez tekke seçiminin tarikat ayırımına gidilmeden yapıldığı görülmektedir. Bölgeler yer yer içe geçmiş durumdadır (Bk. Harita 1). Civar tekkeleri üzerinde denetim hakkına sahip olan merkez tekkeler, Meclis-i Meşâyih ile irtibatı sağlayan ara mekânizma görevi görmektedir.¹⁷

11 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İÜİEM* 23/1-2 (1962-1963), 242.

12 Mustafa Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 169.

13 BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 210/11288, 29 Zilhicce 1205 (29 Ağustos 1791).

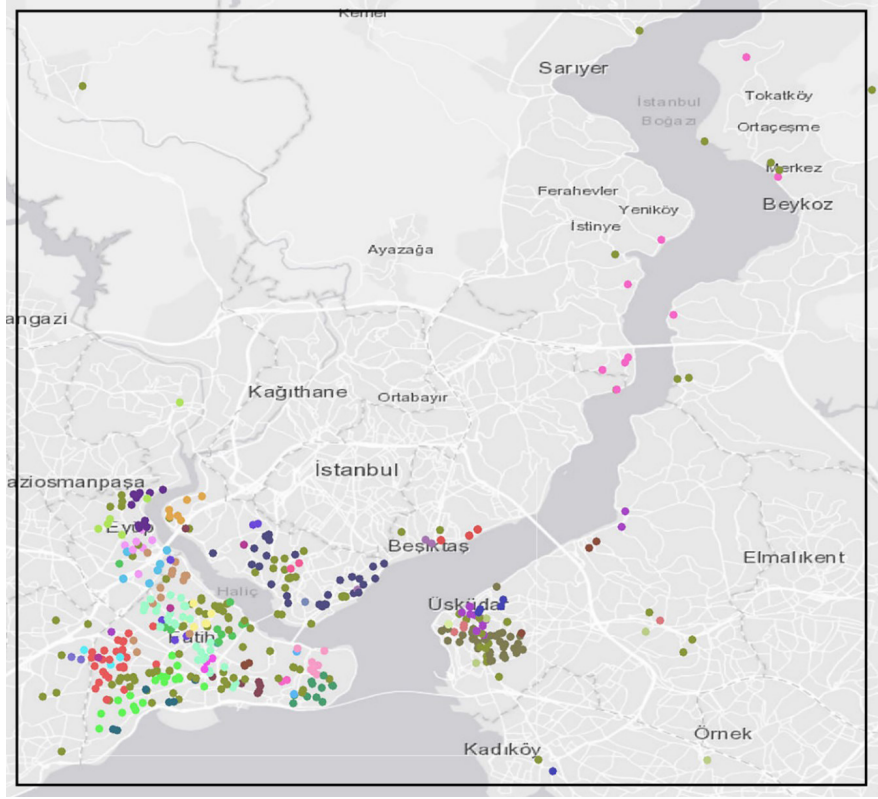
14 BOA, Kâmil Kepeci (KK.d.), 6290. (1283 yılında tutulmaya başlanmış 1297 tarihinde tamamlanmıştır.)

15 Muharrem Varol, "Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 23 (2010), 39-68.

16 Özcan, *XIX. Yüzyıl İstanbul Tekkeleri ve Mekânsal Konumlanışları*, 53-54.

17 Aydın, "Meclis-i Meşâyih", 247-248.

Harita 1: Bölgelere Göre Tekkelerin Dağılımı;
Tekke Bölgelerinin İç Çelği (Her bir renk farklı bir bölgeyi göstermektedir.)

“Merkez Tekâyâ Talimatnâmesi”ne göre tekkeler sıkı bir kontrole tabi tutulmuşlardır. Neredeyse bir devlet memuru statüsüne getirilen merkez tekke şeyhleri vekil bırakmadan tekkelerinden ayrılamıyorlar ve bölgelerindeki tekkeler hakkında düzenli olarak her ay Meclis-i Meşâyih’e rapor veriyorlardı. Nüfus Vukûatı Defterinin tutulduğu dönemde Merkez Tekkelerin postnişini olan kişiler aşağıdaki tabloda verilmiştir¹⁸ (Bk. Tablo 1).

18 Bu bilgiler hazırlanırken Tabibzâde Mehmed Şükrî Efendi’nin 1875-76 yılında hazırlamış olduğu “*İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihî*” isimli eserden de faydalanılmıştır. Tabibzâde Mehmed Şükrî Efendi, *İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihî*, (İstanbul: İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_K0075, 1292 (1875/76)).

Tablo 1: 1866 İtibariyle Merkez Tekke Şeyhleri

MERKEZ NO:	TEKKENİN ADI	POSTNİŞİN
1	Yenikapı Mevlevihanesi	Osman Salahuddin Dede (ö. 1304)
2	Merkez Efendi Dergâhı	Şeyh Hafız Mehmed Emin Efendi (ö. 1290)
3	Silivrikapı civarındaki Nakşî Bâli Tekkesi	El-Hacc Ali Efendi (ö.?)
4	Koca Mustafa Paşa Tekkesidir	Eş-Şeyh Es-Seyyid Mehmed Rızaeddin Efendi (ö. 1309)
5	Yedikule civarındaki Sünbüliye'den Mirahur Tekkesi	Şeyh Hafız Mehmed Nazif Efendi (ö. 1312)
6	Horhor'da Kalenderhane Tekkesi	Ahmed Efendi (ö.?)
7	Koksa civarındaki Sadiyye'den Abdüsselam Tekkesi	Mehmed Seyfeddin Efendi (ö. 1303)
8	Hocapaşa'da Musâ Safveti Paşa Tekkesi	Şeyh Yahya Efendi (ö.?)
9	Küçük Ayasofya'da Şabâniyye'den Şehid Mehmed Paşa Tekkesi	Eş-Şeyh El-Hacc Mehmed Hayrullah Efendi (ö. 1299)
10	Küçük Ayasofya'da Özbekler Tekkesi	Buharalı Abdullah Efendi (ö.?)
11	Eğrikapı'da Nakşibendiyye'den Emir Buhari Tekkesi	Şeyh Mehmed Tahir Efendi (ö. 1311)
12	Nureddin Cerrahi Tekkesi	Şeyh Yahya Galip Efendi (ö. 1315)
13	Sofilerde Tarikat-ı Şabâniye'den Dergâh	Eş-Şeyh Mehmed Sırrî Efendi (ö.?)
14	Çarşanbapazarı'nda Nakşibendi Murad Molla Tekkesi	Şeyh Mehmed Ârif Efendi (ö.1306)
15	Fatih'te Nakşibendî Emir Buhari Tekkesi	Halil Cemal Efendi (ö.?)
16	Unkapanı'nda Nakşibendi Ahmed'ül-Buhari Tekkesi	Şeyh Sırrî Mahmud Efendi (ö. 1294)
17	Sütlüce'de Sadiyye'den Hasırcızâde Tekkesi	Şeyh Hasan Rıza Efendi (ö. 1302)
18	Eyüp'te Kalenderhane Tekkesi	El-Hacc Muhammed Efendi (ö.?)
19	Eyüp'te Sünbüliyye'den Şah Sultan Tekkesi	Şeyh Ebulfeyz Efendi (ö. 1336)
20	Edirnekapı'da Nakşibendiyye'den Mustafa Paşa Tekkesi	Şeyh Mehmed Yahya Efendi (ö. 1297)
21	Eyüp Nişancı'da Nakşibendiyye'den Şeyh Murad Tekkesi	Hafız Feyzullah Efendi (ö. 1284)
22	Galata Mevlevihanesi	Kudretullah Dede (ö. 1287)

23	Kasımpaşa Mevlevihanesi	Şeyh Seyyid Ali Rıza Dede (ö.1324)
24	Tophane'de Kadirihâne Tekkesi	Şeyh Seyyid Mehmed Şerafeddin Efendi (ö.1302)
25	Beşiktaş Mevlevihanesi	Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede (ö.1329)
26	Beşiktaş'ta Nakşibendiyye'den Yahya Efendi Tekkesi	El-Hacc Nuri Efendi (ö. ?)
27	Fındıklı'da Sünbüliyye'den Cafer Efendi Tekkesi	Eş-Şeyh Hafız Seyyid Ahmed Şevki Efendi (ö. 1302)
28	Üsküdar'da Halvetiyye'den Nasûhî Tekkesi	Şeyh Mehmed Muhiddin Efendi (ö. 1315)
29	Üsküdar'da Nakşibendiyye'den Selimiye Tekkesi	Şeyh Mehmed Hidayetullah Efendi (ö. 1288)
30	Üsküdar'da Halvetiyye'den Aziz Mahmud Efendi Tekkesi	Şeyh Seyyid Mehmed Rüşen Efendi (ö. 1309)
31	Üsküdar Mevlevihanesi	Şeyh Mehmed Zeki Dede (ö. 1299)
32	Üsküdar Çinili Camii civarında Nakşibendiyye'den Afgani Kalenderhane Tekkesi	Şeyh Abdullah Efendi Afganî (ö. 1302)
33	Üsküdar Özbekler Tekkesi	Şeyh El-Hacc İbrahim Edhem Efendi (ö. 1321)
34	Üsküdar'da Menzilhane yokuşunda Rıfai Tekkesi	Şeyh Hafız Abdürrahim Tevfik (ö. 1311)
35	Beykoz'da Halvetiyye'den Raufî Tekkesi	Mehmed Tevfik Efendi (ö. ?)

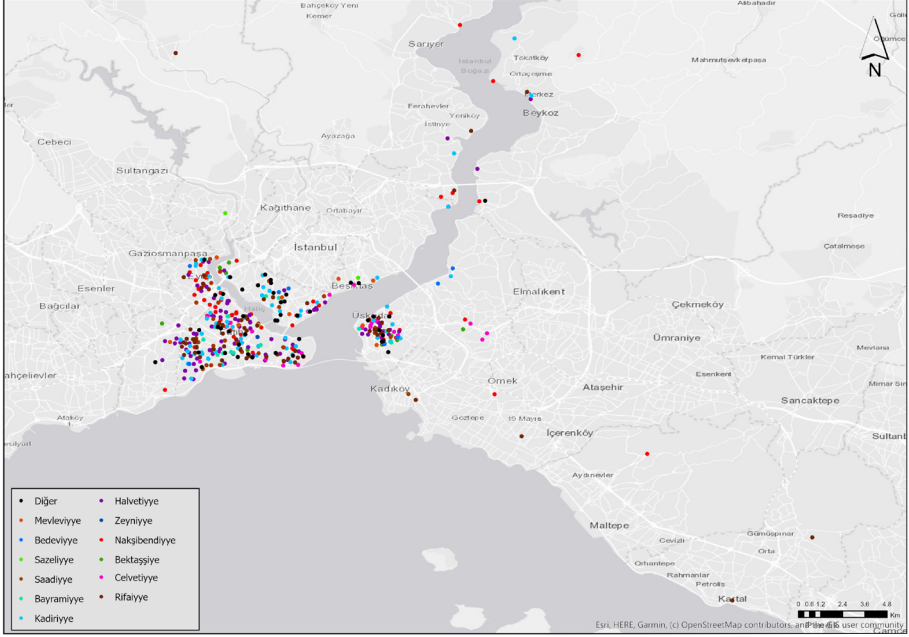
Merkez tekkeler buldukları bölgedeki tekkeleri, kendi aralarında gizli oyla seçtikleri iki kişi vasıtasıyla denetlerdi. Bu iki kişi tarafından hazırlanacak raporlar sürekli kontrol edilerek Merkez Tekke'de muhafaza edilir, her sene bu raporlardan oluşturulacak umumi ve tasdikli bir yoklama cetveli Meclis-i Meşâyih'a verilir. Meclis tekkelerde verilecek eğitim konusunu da düzenlemişti. Merkez tekkelerde, ehil olanlar arasından seçilen bir kişi, haftada birer saat tarikatların gaye ve maksatlarıyla İslam ahlakına dair vaaz vermekle görevliydi.¹⁹

2. Toplumsal Hayatta Tekkelerin Görünürlüğü

Tekkelerin toplumsal ve kültürel hayata katkılarına dair pek çok müstakil eser hazırlanmıştır. Tekkelerle irtibatlı devlet adamları, şairler, hat ve ebru üstadları, mûsikîşinâslar; mahalle, sokak ve caddelerin tekke ve derviş adları ile isimlendirmeleri vb. ulaşılan geniş kitleye işaret kabul edilebilir. Tekkelerin konukseverliği, muhtaç ve düşkünlere olan yardımları da bu bağlamda değerlendirilen çok önemli bir başka göstergedir. Tekkelerin konumları

19 Bilgin Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih'in Şeyhülislamlık'a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi", *İstanbul Araştırmaları* 7 (1998), 97.

da şehir hayatına ve toplumsal hayata temasları bağlamında değerlendirilebilir. İstanbul'da 19. yüzyıl boyunca kurulmuş olan tekkelerin konumları aşağıdaki haritada gösterilmiştir (Bk. Harita 2).

Harita 2: 19. yüzyıl İstanbul Tekkeleri

Mensup oldukları tarikatın yaşam ve ahlaki olgunluğa erişme yöntemleri doğrultusunda insanlara ulaşan tekkelerin, dinî ve ahlaki dolayısıyla kültürel ve toplumsal hayatta etkili oldukları söylenebilir. Bunu doğrulayacak sayısal delilleri tekkelerin gelen-giden veya misafir defterlerinde bulmak mümkündür. Bunun için ayrıca, tekkelerin halk ile temaslarını gösteren en önemli faaliyetleri olan mukabele günlerine bakmak faydalı olacaktır. Mukabele günü toplumla kurulan ilişkileri anlamak hususunda somut ve tespit edilebilir bir veri olması bakımından önemlidir.²⁰ Benzer şekilde tekkelerde faaliyet gösteren ve Mustafa Paşa Tekkesi'nin de çok önemli bir özelliği olan matbaalar hem kültürel faaliyet aracı hem de topluma ulaşma yolları arasında sayılabilir.

20 Mukabele bugünkü anlamı ile, karşılıklı Kur'an tilaveti manasını taşısa da tekkelerle ilgili kısmı bununla sınırlı değildir. Mukabele ifadesi, tekke listelerinde kullanıldığı şekli ile şöyle izah edilebilir: Tekke mensupları haftanın belirli günlerinde bir araya gelerek toplantılar düzenlenmektedirler. Bu toplantıların içeriği, düzenleyen tekkeye, tekkenin mensup olduğu tarikata bağlı olarak değişmektedir. Tekke listeleri ile ilgili yapılan çalışmalarda, birkaçı müstesna, mukabele yerine "ayın" kelimesi kullanılmaktadır. Ancak "ayın" kelimesi "mukabele" ile uyumlu bir ifade değildir. Ayın, Mevlevilerin mukabelesine verilen özel bir isimdir, mukabeleye "ayın" demek, Mevleviler has bir kavramı genelleştirmek anlamına gelmektedir. Her tekkenin toplantısı-mukabelesi farklı içeriklere sahip olabileceği gibi benzerlikler de gösterebilir. Buna bağlı olarak mukabelelerin düzenlendiği yer de farklı isimler alır. Mevleviler için mukabelelerin adı "Sema", "ayın, ayin-i şerif, ayin-i evliyaullah", mukabele yerinin adı ise "Semahane'dir. Bektaşiler için mukabele "cem", mukabelelerin yapıldığı yer ise "meydan/meydan evi'dir. Halvetiler için mukabele "zikir", "devran", "hadra", Nakşibendiler için "zikir", "Hatm-i Hâceğân" olurken mukabele yeri "tevhidhâne" adını alır. Haftanın bir veya birden fazla hatta her günü yapılabilen bu toplantılar belgelerde "mukabele" müşterek ismi altında toplanmıştır.

2.1. Mukabele günleri

Mukabele günlerinde, uzak yakın pek çok yerden kimseler tekkelerde toplanır Kur'an-ı Kerim tilâveti, dua, zikir ve sohbetlere iştirak ederdi. Böylece, sadece tekke mensupları veya muhipleri ile değil sıradan insanlarla da bir araya gelinir, tekke ve tasavvuf kültürünün haftalık uygulamalarla içselleştirilmesine imkân tanınmış olurdu.

19. yüzyılın son çeyreğinde “Mukabele Günleri” haritası hazırlanmış, insanlara hangi gün hangi semtte ve hangi tarıkata mensup tekkede mukabele olacağı harita üzerinde gösterilmişti. Söz konusu harita “Türkiye İstanbul haritası: Tekkeleri de gösterir.” adıyla Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Aoo6758 demirbaş ve Aoo6758 numarası ile kayıtlıdır. Önemli yerler gösterilmiş olsa da harita esasında tekkeler ve mukabele günleri işaretlenmiş bir “Mukabele Günleri Haritası”dır. Bu harita ilk olarak Gıyasettin Aytaş ve Halil Çeltik tarafından 2011 yılında yayınlanmıştır.²¹

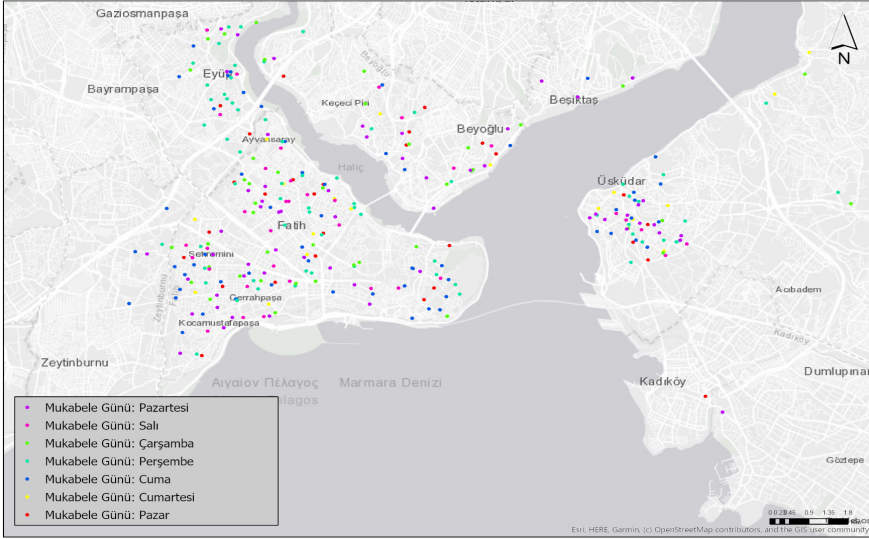

Harita 3: Mukabele Haritası

21 Gıyasettin Aytaş-Halil Çeltik, “XIX. Yüzyılda Yapılmış Bir Haritadan Yola Çıkarak Eski İstanbul’da Tarikatların Faaliyetleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 58 (2011), 89-104.

Bu çalışmada da kullanılan tekke listeleri, çoğunlukla mukabele günlerine göre oluşturulmuştur, başka bir listeleme usulü belirlenmişse bile mutlaka mukabele günleri de belirtilmiştir. Yangınlar sonrası hazırlanan listelerde dahi mukabele günü başlığı ihmal edilmemiştir. Bu durum mukabelelerin yani toplumsal hayat ile tekkelerin buluştuğu günlerin ehemmiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Bu ehemmiyet çift taraflıdır, yani mukabele günleri tekkeler için önemli bir tarihe işaret etse de o günleri bilme talebinde olan halkın da yönelimini göstermektedir. Örneğin bir yangın sonrasında hazırlanmış olan 1840 tarihli *“Âsitane-i Aliyye ve Bilâd-ı Selâse’de kâin el’an mevcut ve muhterik olmuş tekkelerin isim ve şöhretleri ve mukabele-i şerife günleri beyan olunur”* isimli listenin, ilgililerine: “Falanca gün mukabelesi olan şu tekke muhteriktir yani yanmış ve yok olmuştur, artık bugün bu yerde mukabele yapılmamaktadır. Bir başka tekkeyi tercih ediniz” nev’inden bir mesaj iletildiği düşünülebilir.

Aşağıdaki haritada haftanın hangi günü nerede hangi tekkenin mukabelesi olduğu belirtilmiştir (Bk. Harita 4). Mukabeleler gizli veya sadece bir zümreye mahsus değil herkese açık etkinliklerdir. Bu durum, mukabele günlerini meşru bir faaliyet olarak ilan edebilen tekkelerin toplumsal kabulünü ve halkın tekkelerle irtibatını ortaya koyan güzel bir örnektir. Mukabeleler topluca iştirak edilen, aynı gün hatta aynı vakitte gerçekleştirilen, oldukça yaygın bir faaliyet türü olarak görülebilir. Bu bakış açısı ile yapılacak bir çalışma Osmanlı toplumunun yapısı ve özelliklerine dair şimdiki kadar fark edilmemiş pek çok ayrıntıyı da gözler önüne serecektir.

Harita 4: 19. yüzyıl İstanbul Tekkelerinin Mukabele Günleri Haritası

2.2. Tekke Matbaaları

Tekkelerin halka ulaşma yolları arasında görülebilecek başka bir faaliyetleri daha bulunmaktadır: Matbaacılık faaliyetleri. İlgili müstakil çalışmalar bulunduğu için burada konuya sadece değinmekle yetinilecektir. Tekkelerin matbaalarla ilişkisi devlet eliyle kurulan Üsküdar matbaası ile başlamıştır. Kasımpaşa Mevlevihanesi şeyhi Mûsâ Efendi 1814-1817 tarihlerinin-

de burada görev yapmıştır.²² İlerleyen dönemde İstanbul'da yedi tekkenin matbaa kurduğu bilinmektedir. Nakşibendiyye'ye mensup Üsküdar ve Sultanahmet'teki Özbekler, Eyüp'teki Kalenderhane, Karyağdı, Edirnekapı'daki Mustafa Paşa²³, Babialı'deki Gümüşhanevî dergâhları ve Rıfaiyye'ye mensup Kızıtaşı Rıfai Tekkesi'nde²⁴ kitap basılmıştır. Tekke matbaalarında 148 kitap basıldığı belirtilmektedir. Özbekler Tekkesi'nde 8, Karyağdı Tekkesi'nde 2, Kızıtaşı Tekkesi'nde 2²⁵ ve son olarak, aşağıda ifade edileceği üzere, bu makalenin konusu olarak ele alınan Mustafa Paşa Tekkesi'nde 113 kitap basılmıştır.²⁶

3. Mustafa Paşa Tekkesi

Sadrazam Köse/Bahir Mustafa Paşa'nın 1753 yılında yaptırdığı, kendi adıyla veya bazı tekke listelerinde sadece Paşa Tekkesi olarak anılan kurum, Edirnekapı haricinde Otakçıyân/Otakçılar denilen mevkide, Fatih'ten gelerek Eyüp Sultan semtine ulaşan eski ana yol üzerindedir. Tekkelerin bir eğitim kurumu olmalarının yanında yemek çıkaran, açları doyuran, yolculara barınak, yolda kalmışlara yatacak yer sağlayan sosyal birer merkez oldukları düşünülse Mustafa Paşa Tekkesi'nin konumu daha fazla anlam kazanacaktır.

İstanbul'un fethi sırasında II. Mehmed'in (ö. 1481) otağını kurduğu rivayet edilen bu mevkinin bir diğer adı Duatepe'dir. İskân alanlarından uzak, تنها ve mezarlıklar bölgesi de sayılabilecek olan bölgenin çevresinde tekkeler ve onların etrafına serpiştirilmiş ahşap meskenler bulunmaktadır.²⁷

19. yüzyıl İstanbul tekkelerinin tarikatlara göre dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Otakçılar bölgesini de içine alan Eyüp bölgesinde 40 civarı tekke bulunduğu görülmektedir (Bk. Tablo 2). Görüleceği üzere Eyüp, Nakşibendi tekkelerinin yoğun olduğu bir bölgedir.

22 Kemal Beydilli, "Matbaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/105-110.

23 Muharrem Varol, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları* 42 (2013), 317-347.

24 İrfan Gündüz, "Gümüşhanevî Ahmed Ziyaeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/276-277.

25 Mustafa Uzel, *İstanbul'da Tekke Matbaaları Basılan Eserlerin Kaynakçası* (Ankara: Bizim Büro Matbaacılık (2019), 34.

26 Varol, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri", 317-347.

27 Baha Tanman, "Mustafa Paşa Tekkesi", *İstanbul Ansiklopedisi* (Ankara: Kültür Bakanlığı ve İstanbul: Tarih Vakfı, 1993), 5/564-565.

Tablo 2: 19. Yüzyıl İstanbul Tekkelerinin Tarikatlara Göre Dağılımı

TARİKATLAR	FATİH	ÜSKÜDAR	BEYOĞLU	EYÜP	BEŞİKTAŞ	SARIYER	BEYKOZ	ZEYTİNBURNU	KARTAL
Halvetiyye	90	20	13	9	3	4	4	5	1
Nakşibendiyye	51	13	6	19	4	3	5	2	1
Kadiriyye	43	8	15	8	1	2	2		1
Rıfaiyye	36	10	3	6		2	1		2
Saadiyye	17	8	4	7					
Celvetiyye	12	16	2		1				
Bayramiyye	9	3	2	2					
Bektaşiiyye	3	6	5	2		1		2	1
Mevleviyye	1	2	2	1	2			1	
Şazeliyye	1			1	1				
Bedeviyye	1	4	2	1					

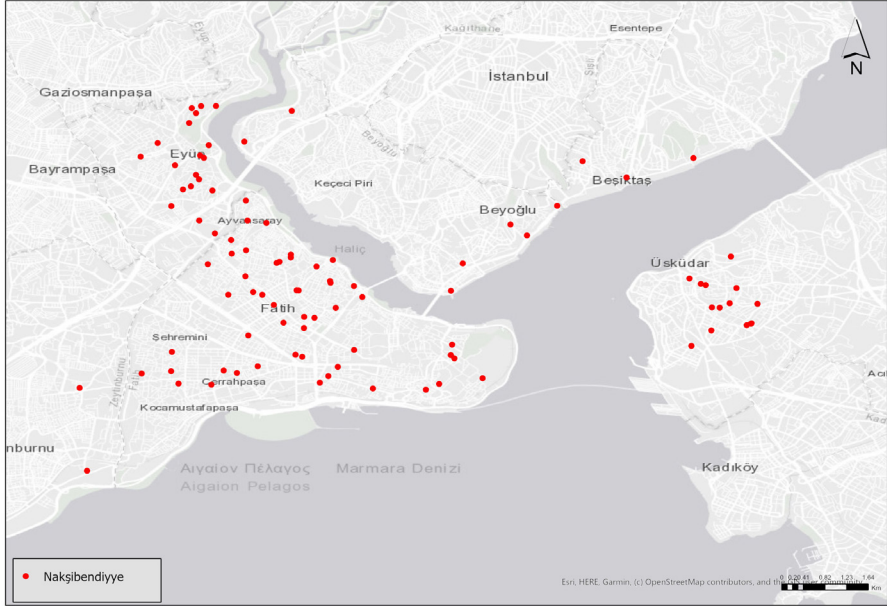
Nakşibendiyye 19. yüzyıl İstanbulu'nda dört ayrı kol ile temsil edilmektedir. Bunlar, Buhara'da neşet etmiş olan Ahrâriyye, Semerkand'da ortaya çıkmış olan Kâsaniyye, Hindistan'dan gelen Müceddidiyye ve Irak'ta başlayan Halidiyye²⁸ kollarıdır. 14. yüzyıl itibarıyla Anadolu'da görülen Nakşibendiyye,²⁹ devlet adamlarıyla da yakın ilişkiler kurmuştur.³⁰ Nakşibendi tekkelerinin İstanbul'daki konumları için aşağıdaki harita incelenebilir (Bk. Harita 5).

28 Hamid Algar, "Halidiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/295-296.

29 Hasan Demirtaş, "Nakşibendilik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfı", *Vakıflar Dergisi* 50 (2018), 23-46.

30 Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2006), 32/335-342.

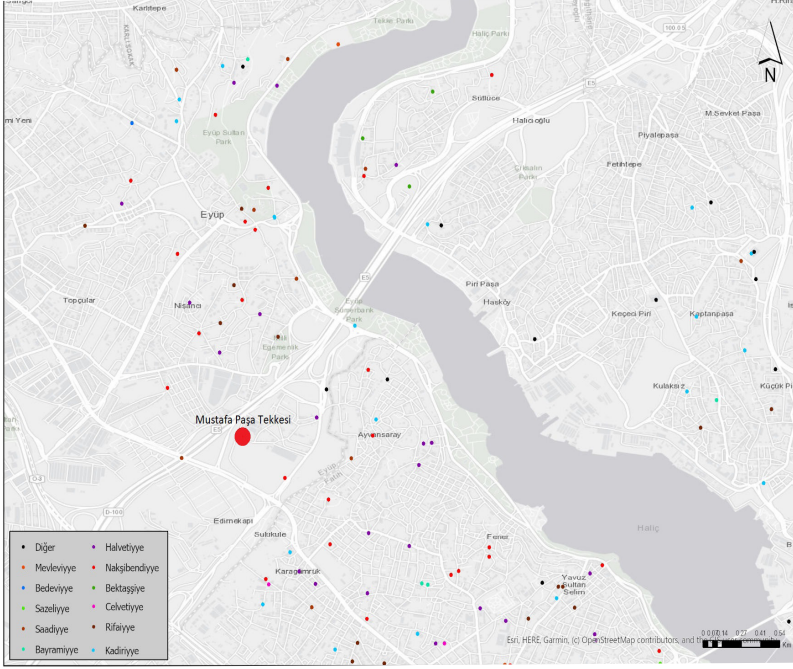

Harita 5: 19. Yüzyılda İstanbul'daki Nakşibendiyye Tekkeleri

Daha önce verilmiş olan Harita 2 ve Tablo 2'de görüldüğü üzere, tarikat ve tekkelerin bir aradalığı söz konusu ise de her tarikatın başka bir bölgede yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Mesela Celvetiyye'nin mekânı Üsküdar'dır denilebilir veya Galata bir Kadiri havzasıdır demek mümkündür. Eyüp ise bir Nakşibendi havzasıdır. Bu durum yani bir bölgenin bir tarikat yoğunluğuna sahip olması o bölgedeki âsitânelerin varlığı ile bağlantılı görülse de âsitânesi olmayan Nakşibendilik için bu yeterli bir açıklama değildir. Nakşibendilik, Ehl-i Sünnet inancının kuvvetli temsilcilerinden biridir ve ziyaretgâhlarını bu zümreden veliler ve sahabeler arasından oluşturduğu bilinmektedir.³¹ Buradan hareketle, semtte metfun bulunan ve asırlardır İstanbul'un önemli ziyaret yerlerinden biri hâline gelmiş olan Hz. Ebu Eyyûb el-Ensârî türbesinin, Nakşi tekkelerinin burada yoğunlaşmasının bir sebebi olduğu düşünülebilir.

31 Hamid Algar, "Tariqat and Tariq: Central Asian Naqshbandis on the Roads to the Haramayn", *Central Asian Pilgrims: Hajj Routes and Pious Visits between Central Asia and Hijaz*, ed. Alexandre Papas vd. (Berlin: De Gruyter 2011), 21-135.

Harita 6: Mustafa Paşa Tekkesi'nin Konumu

1753'teki kuruluşundan itibaren Nakşibendiyye'nin Müceddidiyye koluna mensup olan Mustafa Paşa Tekkesi, Nakşî havzası denilebilecek olan Eyüp Sultan'da yine pek çok Nakşî Tekkesi'ne komşu bir konumda bulunmaktadır. Yakın civarında Nakşibendiyye'den Emîr Buhârî Tekkesi, Valide Sultan Tekkesi ve Sadiyye'den Paşmakçı Tekkesi, Ser/Sır Tekkesi bulunmaktadır.³² Köse Mustafa Paşa, Haşimî-birâderi Ali Efendi adlı birinden Edirnekapı haricinde Otakçılar denilen mevkiye satın alarak, buraya bir tekke-cami inşa ettirmiştir.³³ İnşaatı, 1753'te başlayıp 107 günde bitirilen tekkenin ilk şeyhinin yakınlardaki Şeyh Murad Efendi Tekkesi'nin kurucusu olan zatın oğlu veya torunu olduğu belirtilmektedir.³⁴

Tekke cami-tevhidhane, harem, selamlık, mutfak, derviş hücreleri, şadırvan, kuyu, çeşme ve hazîreden müteşekkildir.³⁵ 19. yüzyıl tekke belgelerinin çoğu bunların inşa, tamir ve tefrişleriyle ilgilidir. Özellikle Evkaf Nezareti Osmanlı topraklarında bulunan bütün tekkelerin destek taleplerini değerlendirmiş, mümkün olduğunda inşa, tamir, yardım ulaştırmış hatta şeyh ve müridâna iâşe ve maaş bağlanması taleplerinin pek çoğunu karşılamıştır. Bu zâviyeden bakıldığında ihtiyaçlarını devlete yükleyen bir kurum görüntüsü verse de esasında devletin de tekkeleri işlevsel bulduğu ve aralarında karşılıklı bir dayanışmanın olduğu görülmektedir. Devlet maddi yardımlarda bulunurken tekkeler de pek çok toplumsal ihtiyacı gidermede

32 Tülay Artan, "Eyüp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/1-6.

33 Hüseyin Ayvansaraylı, *Hadikatü'l-Cevâmî* (İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1281/1864-1865), 290.

34 Tanman, "Mustafa Paşa Tekkesi", 564.

35 Baha Tanman, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri, Tipoloji Denemeleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990), 89.

önemli roller üstlenmiştir. Arşiv belgelerine göre, Evkaf Nezareti'nin 1849 yılında Mustafa Paşa Tekkesi'nin şeyh dairesini tamir ettirdiği görülmektedir.³⁶ 1851 yılına ait ve cami-tevhidhanenin tamir masraflarını gösterir bir belge daha bulunmaktadır.³⁷ 1892-93 depreminde büyük hasar gören tekke 1893 yılında Evkaf Nezaretince tamir ettirilmiştir.³⁸ 1906'da tekke bu defa genel bir tamir-bakıma alınmıştır.³⁹

Yukarıda tekkelerin mukabele günlerinden söz edilmişti. Mustafa Paşa tekkesi için bu günler Pazar veya Perşembe olarak kaydedilmiştir. Tekke ya haftanın iki günü de mukabele yapmaktadır ya da tekke listeleri farklı zamanlardaki mukabele günlerini göstermektedir. Bir başka ihtimal ise 19. yüzyıl modernleşme döneminin duruma göre değiştirilen hafta tatili anlayışıdır.⁴⁰ 1845 ilâ 1890 yılları arasında yapılmış tekke listelerine göre belirlenmiş mukabele günleri dağılımı aşağıdaki tabloda görülebilir⁴¹ (Bk. Tablo 3).

Tablo 3: 1845-1890 Yılları Arasında İstanbul Tekkelerinin Mukabele Günü Dağılımları

TARİKATLAR	CUMA	CUMARTESİ	PAZAR	PAZARTESİ	SALI	ÇARŞAMBA	PERŞEMBE	TOPLAM MUKABELE SAYISI
Halvetiyye	37	16	46	25	24	26	31	205
Nakşibendiyye	15	6	28	9	6	8	54	126
Kadiriyye	20	12	22	12	8	23	16	113
Rıfaiyye	18	10	20	8	10	8	8	82
Celvetiyye	9	1	6	6	3	7	7	39
Bayramiyye	1	2	6	3	2	2	7	23
Mevleviyye	1	1	4	3	1	2	2	14
Saadiyye	9	4	17	13	8	3	5	59
Toplam mukabele sayısı	110	52	149	82	62	79	130	664

Tablodan da anlaşılacağı üzere haftanın her günü şehrin en ücra köşesini de içine alacak şekilde 600 civarı mukabele söz konusudur. Bazı tekkeler haftanın iki veya daha çok gününde

36 BOA, Ev.d, 13834. 29 Zilhicce 1266 (5 Kasım 1850).

37 BOA, İrade Meclis-i Valâ (İ.MVL), 235/8230, 27 Cemaziyelahir 1268 (14 Nisan 1852).

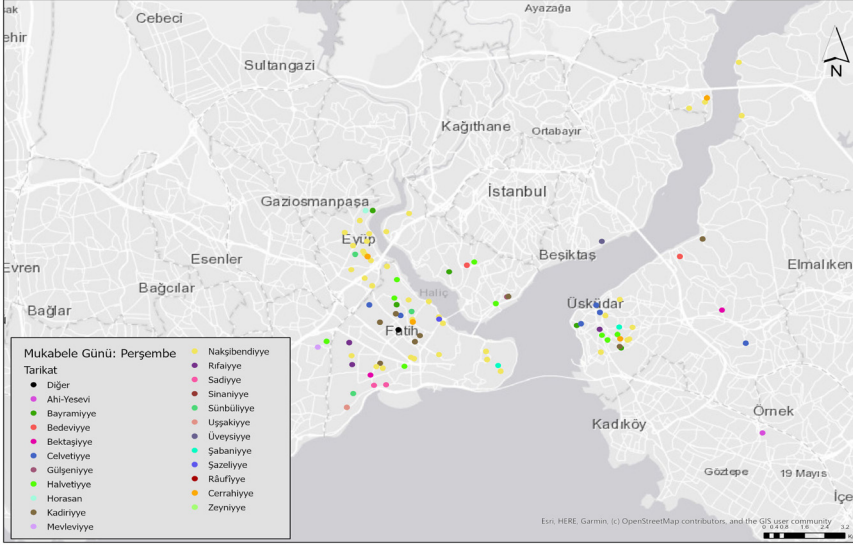
38 Tanman, "Mustafa Paşa Tekkesi", 564.

39 BOA, İrade Evkaf (İ. EV), 41/39, 23 Recep 1324 (12 Eylül 1906).

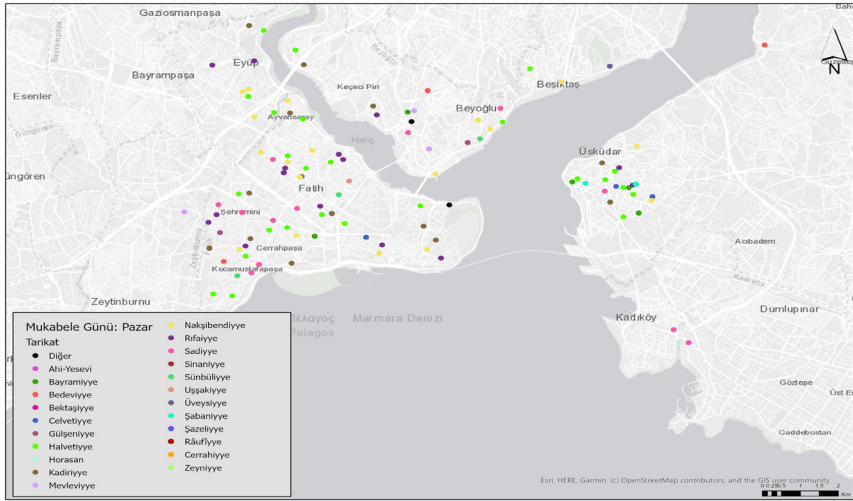
40 Sadece ihtiyaca binaen zaman zaman tatil günleri de konulduğu olmuştur. Meselâ 1820'lerde tatil günleri pazartesi ve perşembe iken 1830'larda pazar günü olmuştur. Haliyle tatil günleri bazen cuma olabilirken bazen pazartesi, bazen perşembe ve salı olabilmıştır. Tanzimattan sonra ise Müslümanların cuma, Musevilerin cumartesi ve Hristiyanların pazar olmak üzere haftada üç tatil günü ortaya çıkmıştır. Cevdet Küçük, "Hafta Tatili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/132-134.

41 Mukabele günleri belirlenirken Melekpaşazâde Kadri Bey'in 1845 civarında hazırladığı Hankâhnâmesi, Tabibzâde (Mehmed) Zakir Şükrü Efendi'nin 1875-76 yıllarında hazırladığı İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşayihî, Bandırmalızâde Ahmed Munib Efendi'nin 1880-1890 yıllarında hazırladığı Mecmua-yı Tekâyâsi kullanılmıştır.

mukabele yapmaktadır. Mesela Mevlevî tekkeleri sadece beş adet olmasına rağmen haftanın her günü mukabele yapmaktadır. Mevlevîliğin az sayıdaki tekke sayısına rağmen yüksek toplumsal etkisini mukabele sayısında görmek mümkündür. Otakçılar Tekkesi'nin de aralarında bulunduğu Nakşibendiyye tekkeleri için mukabele günü genellikle perşembedir. Bu bazen pazar da olabilmektedir ki pazar bütün tekkeler bazında en çok mukabele yapılan gün olarak dikkati çekmektedir. Aşağıdaki haritalarda perşembe ve pazar günü mukabele yapılan tekkeleri görmek mümkündür (Bk. Harita 7 ve 8).

Harita 7: İstanbul Geninde Perşembe Günü Mukabelesi Olan Tekkeler

Harita 8: İstanbul Geninde Pazar Günü Mukabelesi Olan Tekkeler

Yukarıda bahsedildiği üzere Meclis-i Meşâyih tekkeleri 35 bölgede tasnif etmiştir. Mustafa Paşa Tekkesi de 20. bölgenin merkez tekkesidir. 20. bölgeye bağlı bulunan tekkelerin buldukları mahalleler göz önünde bulundurulursa 20 numaralı bölgenin sınırlarını Babahaydar, Nişancı, Arakiyeci, Düğmeciler, Edirnekapısı dışı/Otakçılar, Defterdar, Sıraselviler, İdrisköşkü/Karyağdı ve Eyüp-Merkez mahalleleri olarak çizmek mümkündür. Bu bölgede Mustafa Paşa Tekkesi dahil 10 tekke bulunmaktadır (Bk. Tablo 4).

Tablo 4: 20. Bölgedeki Tekkeler

TEKKE	TARİKAT	NÜFUS (KADIN,ERKEK)
Edirnekapısı haricinde Kolancı Mehmed Efendi Tekkesi	Nakşibendiyye/ Bektaşiyye	4+5
Otakçılar civarında Sertarik Tekkesi	Cerrahiyye	3+4
Otakçılar civarında Sultan Osman Tekkesi	Sadiyye/Rıfaiyye	1
Otakçılar civarında Selâmi Efendi Tekkesi	Nakşibendiyye/ Rıfaiyye	2+5
Edirnekapısı haricinde Emir Buharî Tekkesi	Nakşibendiyye	7+7
Otakçılar civarında Temeşvâr Tekkesi	Cerrahiyye	2+3
Otakçılar civarında Sivâsî Tekkesi	Şemsiyye	5+5
Otakçılar civarında Şeyhülislam Tekkesi	Nakşibendiyye	2+5
Eyüp civarında Kaşgârî Tekkesi	Nakşibendiyye	4+8

İstanbul Tekkeleri Nüfus Vukûatı Defteri'ne göre 1866-1880 yıllarında tekkede sadece erkek nüfus mukîm olarak 13 kişi kaydedilmiştir. 1885 yılında yapılan sayımda ise tekkeler bu defa belediye daireleri bağlamında tasnif edilmiş ve Mustafa Paşa Tekkesi 2. Belediye Dairesi'ne kaydedilmiştir. 2. Belediye Dairesi'nden kasıt Eyüp semtini de içine alan Fatih bölgesidir. Bu sayıma göre tekkede yine 13 erkek bulunmaktadır ancak bu defa 6 kadın da sayıma ilave edilmiştir.⁴² Bu kadınlar postnişîn olan kişinin ailesi olabileceği gibi tekkede mukîm kadın dervişler veya hizmetliler oldukları düşünülebilir.⁴³ Yukarıdaki tablodan da görüleceği üzere Mustafa Paşa Tekkesi'ne bağlı tekkelerin nüfusları en fazla 14 kişiden oluşmaktadır. Bu da beklenildiği üzere, merkez tekkeye oranla daha küçük tekkeler oldukları anlamına gelmektedir. Ancak bu tekkeler arasında mekânsal olarak Mustafa Paşa Tekkesi'nden daha büyük tekkeler de bulunmaktadır, Şeyhülislam Tekkesi gibi. Yukarıda verilen ve 1885 yılına ait bir nüfus sayımından⁴⁴ alınmış olan sayılar muhtemelen tekkede hizmet eden ve daimî olarak burada kalan kişileri kastediyor olabilir. Bu durumda, gerçek sayıların bunlardan çok daha fazla olabileceği akla gelmektedir.

42 Cahit Telci, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", 3 Mayıs 1944: 50. *Yıl Türkçülük Armağanı* ed. İsmail Aka vd. (İzmir: Akademi Kitabevi, 1944), 203.

43 Serpil Özcan, "Arşiv Belgelerine göre Tekkelerde Kadınlar ve Görevleri", *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 12/2 (2022), 615-644.

44 Telci, "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik", 203.

1875 tarihli Tabibzâde'nin *İstanbul Tekkeleri Meşâyih'i* isimli eserde Mustafa Paşa Tekkesi 103 numarada ve 10 postnişin ile kaydedilmiştir. Sırasıyla Şeyh Muradzâde Şeyh Mehmed Efendi (1169/1754), Şeyh Seyyid Ahmed Efendi (1188/1772), Şeyh el-Hac Mehmed Efendi (1216/1799), Hoca Ahmed Hüdaverdi Efendi (1225/1808), Şeyh el-Hac es-Seyyid Mahmud Efendi (1227/1810), Şeyh Veliyeddin Dede Efendi (1236/1818), Şeyh Mustafa Efendizade Şeyh es-Seyyid Ahmed Efendi (1265/1846), Şeyh Mustafa Efendizade Şeyh es-Seyyid Mehmed Yahya Efendi (1297/1878), Şeyh Yahya Efendi (1316/1898) şeyh olarak kaydedilmiştir. Son şeyhin adı, defterin kenarına vefat tarihi belirtilmeden “Şeyh Mustafa Efendi halifesi Şeyh Hüdaverdi Efendi” olarak kaydedilmiştir.⁴⁵

Yukarıda tekkelerin sosyal hayata katkılarına vurgu yapan “matbahlı tekkeler” tasnifinin yanında bir de tekkelerin kültürel hayata katkılarına dair bir vurgu içeren “matbaalı tekkeler” tasnifinden söz edilmişti. Otakçılar Mustafa Paşa Tekkesi'ni ilk gruba dahil eden ikram ve ihsan özelliği, tekkelerin toplumsal fonksiyonlarından kaynaklanırken bu yaklaşımın gelişmiş versiyonu olarak değerlendirilebilecek olan ikinci tasnife dahil edilmesini sağlayan ise tekke şeyhlerinden biridir. Vefatı 1297/1878 olarak kaydedilen “Şeyh Yahya Efendi” hem tekkenin tarihinde hem de tekkeler tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir. Mustafa Paşa Tekkesi'nde bir matbaa kurulması girişimi Şeyh Yahya Efendi'ye aittir. Matbaa bu sebeple “Şeyh Yahya Efendi Matbaası” adıyla ünlenmiş, basılan kitaplar da bu ad ile etiketlenmiştir.⁴⁶

Yahya Efendi'nin vefatından sonra, 1301/1883-84 tarihli bir belgede matbaanın Necip Efendi namında birine devredilmiş olduğu kaydedilmiştir.⁴⁷ Bu kişinin Nüfus Vukûatı defterinde “Derviş Mehmed Necip b. Ahmed” isim ve “mevlûdu: 1251/1836-37” tarihi ile kaydedilmiş kişi olduğu düşünülebilir. Bu tarihlerden hareketle matbaa kuran “Şeyh Yahya Efendi”nin hangi Şeyh Yahya olduğu da açıklık kazanmaktadır. Matbaa kuran “Şeyh Yahya Efendi” 1846 ilâ 1878 tarihleri arasında postnişin olan Şeyh Mustafa Efendizade Şeyh es-Seyyid Mehmed Yahya Efendi'dir (ö. 1297/1878).

1870-77 yılları arasında çok faal bir üretime sahip olduğu görülen matbaada⁴⁸ basılan kitaplar içinde elbette öncelikle dinî ve tasavvuf içerikli eserleri saymak gerekir. Ayrıca yemek, coğrafya, Türk ve Arap edebiyatı, lisân eğitimi kitapları, tiyatro, bilim, mantık, takvim, tarih, coğrafya kitapları da basılmıştır.⁴⁹ Basılan eserler arasında Molla Fenari'nin *Füsul-ü'l-Bedayi'si*, Abdurrahman Sami Paşa'nın *Rumuzu'l-Hikem'i*, Ahmed Hamdi Şirvanî'nin *Usul-i Coğrafya-i Kebîr'i*, Şeref Hanım'ın, Selâmî'nin ve Nâbî'nin divanları, Mehmed Kâmil'in *Melceü't-tabbahîn/Mecelle-i Tabbahîn* adlı eseri de vardır. *Elektrikle Teşhis ve Tedavi ile İlaveli Telgraf Risalesi* başlıklı iki eserin ise dönemin iki önemli bilimsel buluşuna dair olması dikkat çekicidir. *Emsâlü'l-Lokman Fi Tezhibi'l-Ezhân* isimli eserin arkasına

45 Tabibzâde Mehmed Sükrî Efendi, “İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyih'i”, s. 33 a.

46 “Şeyh Yahya Efendi Matbaası”, Bir Zarf İçerisinde Şemsi Matbaası (18 adet), Ahmed Midhat Efendi Matbaası (12 adet), Tercüman-ı Hakikat Matbaası (19 adet), Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası (11 adet), Kırkanbar Matbaası (6 adet), Basiret Matbaası (5 adet), Ceride-i Havadis Matbaası (14 adet), Şeyh Yahya Efendi Matbaası (21 adet) ve Tahir Bey Matbaasında (9 adet) Basılan Eserler Hakkında Toplam 115 Adet Bibliyografik Bilgi Fişi, (İstanbul: Atatürk Kitaplığı, Mtf_56475, tarihsiz).

47 BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi, (MF MKT), 82/5, 4 Muharrem 1301 (5 Kasım 1883).

48 Varol makalesinde Yahya Efendi Matbaasından basılan eserlerin ayrıntılı bir dökümünü sunmaktadır. Varol, “19. Yüzyıl İstanbul'unda Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri”, 335.

49 “Şeyh Yahya Matbaası”, Bir Zarf İçerisinde, Mtf_56475.

Fransızca aslının da basılması önemlidir.⁵⁰ Bu kitapların izini süren bir çalışma ne yazık ki yapılmamıştır. Oysa, Nakşî-Halidî koluna mensup bir başka matbaalı tekke, Gümüşhanevî Tekkesi'nde basılan 60'a yakın kitap Orta Asya'da Hokand'a kadar ulaştırılmıştır.⁵¹ Bu denli yoğun kitap basan Mustafa Paşa Tekkesi kitaplarının rotası araştırılmalı, Anadolu'ya veya Nakşibendiyye'nin köken ülkesine ulaşan kitapların olup olmadığı belirlenmelidir.

Mustafa Paşa Tekkesi, Melekpaşazâde'nin *Hankâbnâme*'sinde (1846), Tabibzâde'nin *İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyih*'inde (1875), Bandırmalizâde'nin *Mecmuâ-yı Tekâyâ*'sında (1889), Ahmed Muhyiddin Efendi'nin *Tomâr-ı Tekâyâ*'sında (1901) ve Yeşilzâde'nin *Rehber-i Tekâyâ*'sında (1920) yer almaktadır.

3.1. İlk Bâni Köse/Bahir Mustafa Paşa (ö. 1178/1765) ve Vakfiyesi

Bâhir, Köse ve Mirâhur lakaplarıyla da anılan Mustafa Paşa, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın kethüdâsı olan Sofu Abdurrahman Paşa'nın (ö. 1715)⁵² oğludur ve Çorlu'da dünyaya gelmiştir. Kıpırcıbaşılık, mirahûrluk, valilik ve sadrazamlık yapmış ancak birkaç kez sürgüne gönderildikten sonra ölüm cezasına çarptırılarak bedeni Midilli'ye,⁵³ kesik başı Edirnekâpı haricindeki Otakçılar'da yaptırdığı Mustafa Paşa Tekkesi hazîresine defnedilmiştir.⁵⁴

Osmanlı halkının vakıf kurma geleneğine Mustafa Paşa da katılmıştır. Mustafa Paşa'nın beş vakfiyesinin sûretleri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VGMA) 739 numaralı defterin bir ve on bir numaralı sayfaları arasında kayıtlıdır.⁵⁵ Belge 1753 yılının Mart, Nisan, Mayıs ayları arasında düzenlenmiştir. Bu tarih, Paşa'nın I. Mahmud'un Dârüssaâde Ağası Hacı Beşir Ağa⁵⁶'nın tavsiyesiyle sadarete ilk getiriliş yılıdır.

Paşa'nın ilk hayratı olarak vakfiyesinde adı geçmeyen, Edirnekâpı ile Rami arasında 1752 yılında inşa ettirdiği çeşme sayılmalıdır.⁵⁷ Vakfiyelerine göre ise Mustafa Paşa, İstanbul'da Eyüp Otakçılar semtinde bir cami ve kendi adıyla anılan bir Nakşibendi⁵⁸ zâviyesi inşa ettirmiş, Karaköy'de "Kurşunlu Mahzen" olarak bilinen "Yeraltı Mahzeni"ni cami hâline getirmiştir. Bu meşic Bandırmalizâde Ahmed Munib Efendi'nin *Mecmuâ-yı Tekâyâ*'sında Maktul Mustafa Paşa Zâviyesi olarak adlandırılan başka bir Nakşibendi tekkesidir.⁵⁹ Mustafa Paşa Eyüp'te bulunan bir başka Nakşibendi tekkesi olan Şeyh Murad Efendi Tekkesi'ni de ihyâ etmiştir. Bu yapı, 17. yüzyılın dördüncü çeyreğinde, Anadolu Kazaskeri Çankırılı Damad Mustafa Efendi tarafından medrese olarak inşa edilmiş ancak 1715'te bâninin oğlu

50 Varol, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri", 336. Eserin görüntüsü için: Varol, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri", 33.

51 Sherzodhon Maxmudov, "Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'nin Eserlerinin Özbekistan'daki Nüshaları", 1. *Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. İhsan Günaydın vd. (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013), 147-149.

52 Yusuf Sağır, "Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın Vakıf Eserleri", *Vakıflar Dergisi* 40 (Aralık 2013), 55-86.

53 Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmî*, 290.

54 Mücteba İlgürel, "Mustafa Paşa, Köse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 345-346.

55 Sağır, "Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın Vakıf Eserleri", 56.

56 Hacı Beşir Ağa da kendi adıyla anılan bir Nakşibendiyye Tekkesi'nin bânisidir.

57 İlgürel, "Mustafa Paşa, Köse", 347.

58 Nakşibendiyye: Birçok kolu bulunan bu tarikat Buhâralı Muhammed Bahâeddin (ö.791/1389) tarafından kurulmuştur. Osmanlı'da sırasıyla Ahrâriyye, Müceddidiyye ve Halidiyye kolları etkili olmuştur. Ahrâriyye kolunu Emir Buhârî, Müceddidiyye kolunu Murad Buhârî, Halidiyye kolunu ise Abdulfettah el-Akrî İstanbul'a getirmişlerdir. Algar, "Nakşibendiyye", 342-343.

59 Bandırmalizâde Ahmet Münib, *Mecmuâ-yı Tekâyâ* (İstanbul: Alem Matbaası, 1308/1892), 13.

Şeyhülislam Damad Ebu'l-hayr Ahmed Efendi tarafından tekke olarak değiştirilmiştir.⁶⁰ Mustafa Paşa, türbe ve zâviyeye bazı hizmetleri yürütmek üzere görevliler tayin etmiş, vakfiyesinde ücretlerini de belirlemiştir.⁶¹

Bunun yanında Mustafa Paşa, III. Murad devri ricâlinden Câfer Ağa'nın Eyüp'te Kızıl Mescid yakınında yaptırdığı Cafer Ağa Dârülhadis⁶² dershanesini mescit hâline getirmiş ve buraya da görevliler atamıştır. Bugün Bulgaristan sınırları içinde yer alan Sofya'da da Hacı Hamza Mahallesi'nde bir çeşme yaptırmış ve Divâne Davut köyünde bir camiye tamir ettirmiştir.⁶³ Ayvansaray'ı de Fatih Sultan Mehmed'in inşa ettirdiği Bahçekapı'daki İskele Mescidi'ne bir minber ilave ederek mescidi camiye tahvil eylediğini, tayin olunan vazifelilerin maaşları için gümrük gelirlerinden tahsisat ayırdığını belirtmektedir.⁶⁴

Köse Mustafa Paşa vakıflarının gelirlerini kendisine temlik edilen Manastır sancağına bağlı Hürpışte'nin ve Presne/Resne nâhiyesinin vergileri ile buna bağlı mukataaların gelirlerini ve ilave olarak 5000 kuruşunu⁶⁵ vakfetmiştir.⁶⁶ Bu vakfiyelere göre cami ve tekleden oluşan külliyyeye bu iki ayrı fonksiyona göre görevliler tayin edilmiştir.⁶⁷

Bu görevli tahsisinden iki önemli bilgiye erişmek mümkündür: İlk cami ve tekke çalışanları, ikincisi ise bu kişilere ayrılmış olan ödenekler. Özellikle tekkelerdeki iş bölümüne dair fikir vermesi bakımından bu tahsisatlar önemlidir. Zira tekkelerin verdikleri eğitimlere ve faaliyetlerine dair fikir edinmek, postnişin olanların biyografilerinden⁶⁸ veya kaleme aldıkları hatırat ya da günlüklerden⁶⁹ mümkün iken iç işleyiş ve yapısı hakkında ancak bu vakfiyelerden bilgi edinilebilmektedir. Görevlilerin çeşitliliği, miktarı ve aldıkları ücretler de tekkenin hizmet alanı, bu alanın genişliği ve vakfın ölçüsü hakkında fikir vermektedir. Burada Mustafa Paşa Tekkesi'ne çok yakın bir konumda bulunan Şeyh Murad Efendi Tekkesi (Bk. Tablo 5-6) ile bir mukayese yapılacaktır. 1182/1768 ile 1189/1775 yılları arasında tayin edilen görevliler ve ücretleri aşağıdaki gibidir.⁷⁰

60 Tanman, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri, Tipoloji Denemeleri*, 89.

61 Sağır, "Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın Vakıf Eserleri", 60-61.

62 Ali Yardım, "Dârülhadis (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da Dârülhadis)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/529-532.

63 Sağır, "Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın Vakıf Eserleri", 60-61.

64 Ayvansaray'ı, *Hadikatü'l-Cevâmi*, 291.

65 Kuruş: Birçok ülkede kullanılmış Osmanlı devletinde ise kuruş/kuruş olarak tanınmış para birimi. İlk defa 1687 yılında sultan II. Süleyman döneminde kullanılan kuruş, zaman içinde pek çok defa tağşişe uğramış, içerdiği gümüş ayarı değiştirilmek suretiyle kıymeti de değiştirilmiştir. 100 kuruş = 1 lira paritesine dayanan para birimi Cumhuriyet döneminde de korunmuştur. Şevket Pamuk, "Kuruş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/458-459.

66 Sağır, "Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın Vakıf Eserleri", 57; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, (VGMA), 739, s. 1-2.

67 Sağır "Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın Vakıf Eserleri", 59.

68 İrfan Gündüz, *Gümüşhânevi Ahmed Ziyâüddin: Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1984).

69 Mustafa Salim Güven, "Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin Mektupları Üzerine Bir Değerlendirme", *Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2012), 105-142.

70 BOA, Bâb-1 Defteri Haremeyn Muhasebesi, (D. HHM.d.), nr. 21662/3, s. 2-3-4.

Tablo 5: Mustafa Paşa Tekkesi Görevlileri ve Ücretleri

MUSTAFA PAŞA TEKKESİ		YEVMIYYE/AKÇE	AYLIK/ AKÇE
1	İmâm	15	450
2	Hatîb	10	300
3	Mü'ezzin	10	300
4	Kayyım ⁷¹ ve sirâcî ⁷² ma'a ferrâş ⁷³	8	240
5	Devir-hân ⁷⁴	4	120
6	Bevvâb-ı zâviye ⁷⁵	4	120
7	Mü'ezzin-i salâ	4	120
8	Râh-ı âbî ⁷⁶	4	120
9	Ders-i âm	40	1200
10	Şeyh-i zâviye	80	2400
11	Vazîfe-i hücurât-ı zâviye, 16 aded	Hücre başı: 5 akçe, Toplam: 80	2400
12	Ta'âm-bahâ-i zâviye	120	3600
13	Vazîfe-i sebilci ⁷⁷	4	120
14	Tabbâh-ı zâviye ⁷⁸ , 2 nefer	Kişi başı: 10 akçe, Toplam: 20	600
15	Hatm-i hâcegân ⁷⁹	120 (Haftada 2 gün)	960
16	Kennâs-ı kenîf ⁸⁰	5	150
17	Bevvâb	4	120
18	Du'âgü ⁸¹	3	90
	Yekûn	535	12390

71 Kayyım: Temizlik, eşyayı korumak ve bakımını yapmak vb. işler yapan görevli. *Kubbealtı Lügati*, "Kayyım" (Erişim 25.06.2022).

72 Sirâcî: Kandilleri yakmakla görevli kişi. *Kubbealtı Lügati*, "Sirâcî" (Erişim 25.06.2022).

73 Ferrâş: Temizlik görevlisi. *Kubbealtı Lügati*, "Ferrâş" (Erişim 25.06.2022).

74 Devirhan: Bir vakıfta devamlı olarak Kur'an okumak ve hatim indirmekle görevli kimse. *Kubbealtı Lügati*, "Devirhan" (Erişim 25.06.2022).

75 Bevvâb: Tekke ve cami kapılarını açıp kapamakla görevli kişi. *Kubbealtı Lügati*, "Bevvâb" (Erişim 25.06.2022).

76 Râh-ı Âb: Su yollarını tamir eden ve çeşmelere gidecek su miktarını düzenleyen kişidir. Sağır, "Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın Vakıf Eserleri".

77 Sebilci: Su dağıtmakla görevli kimse. *Kubbealtı Lügati*, "Sebilci" (Erişim 25.06.2022).

78 Tabbâh: Aşçı. *Kubbealtı Lügati*, "Tabbâh" (Erişim 25.06.2022).

79 Hatm-i Hâcegân: Nakşibendiyye tarikatının özellikle Halidiyye kolunda uygulanan bir zikir şekli. Reşat Öngören, "Hatm-i Hâcegân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/476-477.

80 Kennâs: Tekke, han, misafirhane gibi yerlerde helâ temizleyicisi. *Kubbealtı Lügati*, "Kennâs" (Erişim 25.06.2022).

81 Duagü: Dua etmekle vazifeli kişi. *Kubbealtı Lügati*, "Duagü" (Erişim 25.06.2022).

Tablo 6: Şeyh Murad Efendi Tekkesi Görevlileri ve Ücretleri

ŞEYH MURAD EFENDİ TEKKESİ		YEVMIYYE/AKÇE	AYLIK/ AKÇE
1	İmâm-ı sâni	8	240
2	Mü'ezzin-i sâni	8	240
3	Kayyım ma'a ferrâş	5	150
4	Devir-hân	12	360
5	Bevvâb-ı cami	8	240
6	Dersiyeye-i Buhârî ⁸²	10	300
7	Hatm-i hâcegân	20	600
8	Bahâ-i hulviyât ba'de'l-hatim ⁸³	20	600
9	Bahâ-i buhûr der-eyyâm-ı hatim ⁸⁴	5	150
10	Vazîfe-i buhûrî ⁸⁵	4	120
11	Ta'âmiyye-i fukarâ der-eyyâm-ı hatim ⁸⁶	60	1800
12	Vazîfe-i tabbâh-ı ta'âm	10	300
13	Vazîfe-i hücurât-ı erba'a	Her bir oda için 4 akçe Toplam: 16	480
14	Hâfız-ı kütüb-i mevkûfe	3	90
15	Hâdim-i şebeke ⁸⁷	3	90
16	Hâdim-i mahall-i murâkabe ⁸⁸	12	360
17	Kennâs-ı kenîf	4	120
18	Du'âgû	30	900
	Yekûn	238	7140

Tablo 5'te görüleceği üzere Mustafa Paşa Tekkesi'nde 16 görevli kaydedilmiştir. Tekkenin bir günlük masrafı Hatm-i Hâcegân ve yiyecek giderleri de dahil 535 akçedir. Şeyh Murad Efendi Tekkesi ise verilen dersler, mekânsal farklılıklar, Hatm-i Hâcegân akabinde yapılan ikram ve teşrifata dair harcamalara rağmen 13 görevli ve 238 akçe, yani Mustafa Paşa Tekkesi'nden daha az görevli ve yarısı kadar bir gidere sahiptir.

İki tekke arasındaki görevlilerde farklılıklar vardır. Her ikisinde de imam ve müezzin varken hatip sadece Mustafa Paşa Tekkesi'nde bulunmaktadır. Mustafa Paşa Tekkesi'nde toplu

82 Buhârî dersi: Buhârî'nin (ö. 256/870) Kur'an-ı Kerim'den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen, sahih hadisleri toplayan eserinin okutulduğu ders.

83 Hulviyât: Hatm-i Hâcegân sonrası dağıtılan tatlılar.

84 Hatim günlerinde kokusu için yakılan ve tüterek yanınca etrafa güzel bir koku yayan öd ağacı, amber, günlük gibi maddeler, tütsü.

85 Buhârî: Tütsü yakmakla görevli kişi. *Kubbealtı Lüğati*, "Buhârî" (Erişim 25.06.2022).

86 Hatim günü ihtiyaç sahiplerine dağıtılacak olan ikramlar.

87 Şebeke: Türbelerde ziyaret mahfilini çevreleyen muhafazalı kısım.

88 Murakabe mahalli: Tekkelerde dervişlerin yalnız başlarına ibadet ettikleri halvet odaları.

ders okutmak için bir dersiam istihdam edilmesine rağmen bir medrese hüviyetine sahip Şeyh Murad Efendi Tekkesi'nde Buhari dersinin olduğu belirtilmekle iktifa edilmiştir. Hatm-i Hacegân giderleri Şeyh Murad Efendi Tekkesi'nde fukaraya yapılacak ikramlar ziyadesi ile eklenmiştir. Şeyh Murad Efendi Tekkesi'nde hücre ve oda hizmetleri için ayrı ödenek ayrıldığı hâlde Mustafa Paşa Tekkesi'nde bu masraf mutfak giderlerine ayrılmıştır. İki tekkenin büyüklüklerini kişi sayısı bağlamında mukayese etmek gerekirse Mustafa Paşa Tekkesi'nde 13 erkek 6 kadın mukîm iken, Şeyh Murad Efendi Tekkesi'nde 16 erkek 14 kadın mukîmdir. Buradan anlaşıldığına göre Şeyh Murad Efendi Tekkesi daha büyük bir nüfusu barındırmakta, Mustafa Paşa Tekkesi ise çok misafir ağırlamaktadır. Bir ek bilgi olarak, her iki tekkenin 20 yıl sonraki yani 1797-98 yıllarına ait kayıtlarında da aynı durum devam etmekte, görevli ve giderlerin aynı seviyede kaldığı görülmektedir.⁸⁹

Camide devamlı surette Kur'an okuyacak ya da sürekli dua ile meşgul olacak bir görevli tayin olunması vakıf sahiplerinin isteği üzerine oluşturulmuş görevlerdir. Bunun yanında kandil ve tütsü yakmak, şebeke ile ilgilenmek gibi işler çok kalabalık, geleni gideni tükenmeyen, sığınanı ve hizmet bekleyeni çok olan tekkeler için gerekli işlerdendir. Bunun yanında işsiz güçsüz ve muhtaç olarak tekkelere sığınan insanlar açısından düşünüldüğünde ise hiçbir bedel ödemediği takdirde barınan, bu kurumları birer "miskinler tekkesi" durumuna düşürebilecek olan kimseleri, iş yapıp faydalı hâle getirmek için de oluşturulmuş olabilir. Nihayetinde sorumluluk vermek ve üstlenmek insanları olgunlaştıran bir yöntemdir. Miskinleri sokaktan alarak tekkelerde barındırmak ve halka eza edecek bir hâle mahal vermemek de yeterince önemli bir işlemdir. Tekke vazifesi ön plana çıkacak Mustafa Paşa Tekkesi'nden farklı olarak camii vazifesi öncelikli olan ve yine Mustafa Paşa vakfiyesinde adı geçen Kurşunlu Mahzen'de imam dışında Yasinhan, Fetihhan, Nebehan, devirhan, sermahfil, mu'arif, na'than, dersiam, eyhü'l-kurrâ ve ayrıca üç müezzîn⁹⁰ gibi çok geniş cami görevlileri ilavesi vardır. Görevlilerin farklılaşmasından yola çıkarak, tekkeden tekkeye değişen hizmet alanlarını belirlemenin mümkün olduğu görülmektedir.

Şeyh Murad Efendi Tekkesi görevlileri arasında yer alan "Hâfız-ı kütüb-i mevkûfe" vakıf kütüphanelerinde görevli kimse anlamına gelebileceği gibi aynı isim Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserini ezberleyen kimselere de verilmektedir. Bu görevlendirme Nakşî tekkeleri için dikkat çekicidir. En önemlisi Çarşamba'daki Murad Molla Tekkesi olmak üzere İstanbul'da Eyüp Hatuniye Tekkesi'ni de dahil edersek Nakşibendiyye'ye mensup üç Mesnevihane vardır. Kaynaklar Nakşibendiliği anlatırken Nakşî tekkelerinde *Mesnevî* okutulduğuna dair bilgiler vermektedir. Nakşî silsilesinin on sekizinci Şeyhi Yakub Çerhi'nin (ö.1447) *Mesnevî*'nin ilk 18 beytinin şerhini yaptığı *Risâle-i Nâiyye* isimli bir eseri bulunmaktadır. *Tefsir-i Yakub-ı Çerhi* isimli eserinde ise Fatiha suresi ile son iki cüzü işaret olarak tefsir ederken *Mesnevî*'ye atıflar yapmıştır. Bu sebeple Yakub Çerhi "Mevlâna" sıfatı ile ünlenmiş ve Nakşibendi Silsilesine bu sıfatıyla eklenmiştir.⁹¹ Mustafa Paşa Tekkesi'nin böyle bir görevi olmadığı görülmektedir. Ancak bu iki tekkenin kurucu şeyhleri arasındaki akrabalık bağı ve mekânsal yakınlıkları müşterek dersleri akla getirmektedir.

89 BOA, Bâb-1 Defteri Haremeyn Muhasebesi (D. HMMH.d.), nr. 21740, s. 6-7-8.

90 BOA, D. HMMH. d, nr. 21662/3, s.4.

91 Ahmet Câhid Haksever, *Yâ'küb-ı Çerhi: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009).

Verilere göre Mustafa Paşa Tekkesi'nin şeyhine günlük 80 akçe yani aylık 2400 akçe ödenmektedir. Bu oran Kurşunlu Mahzen şeyhinin ücreti ile eşit miktarda iken Murad Buharî Tekkesi şeyhine ödenen miktarın 4 katıdır. Bunun sebebi ilk iki tekkenin bizzat Mustafa Paşa tarafından ihdas edilmiş olması, Murad Buharî Tekkesi'ne ise ancak ihyâ edici bir vakıf tahsis etmesindedir. Buna ek olarak şeyhin haftada 5 gün ders yaptığını ve bu dersler başına da günlük 40 akçe olmak üzere ek ücret aldığı görülmektedir. Haftada 5 günden ayda 20 gün eden bu derslerin tekkenin şeyhine kazandırdığı ek gelir aylık 800 akçedir. Bu durumda şeyhin aylık geliri 3200 akçeye çıkmaktadır.

Tekkenin 16 hücresi olduğuna göre 16 kişilik bir derviş topluluğunu barındırma imkânına sahip olduğu söylenebilir. Ancak tekkede 16 kişi de görevlidir. Görevliler ile hücrede kalanlara ayrı tahsisat belirlendiği bilgisinden hareketle, görevlilerin hücrelerde kalmadıkları, tekke dışında yaşadıkları, sadece hizmet ve çalışmak için tekkeye geldikleri düşünülebilir. Bu durumda tekkenin gün içindeki nüfusunun, sadece erkekler olarak, 32 kişiye çıktığını söylemek mümkündür. Bu hücrelerde kalan dervişler için günlük 5 akçe ayrılmıştır, Murat Buharî Tekkesi'nde kalanlara ise günlük 4 akçe tahsis edilmiştir. Sırf konaklamak için tekkeye gelenlere verilen günlük harçlıklar ihtiyacı olanlar için düşünülmüş olmalıdır. Böylece tekkeye sığınan kimsenin sokakta kalmaması sağlanarak ihtiyaçları karşılanmış olmaktadır.

Tekkede iki aşçı bulunmakta, bunlar da günlük 10'ar akçe almaktadır. Aşçıların aylık ücreti 300'er akçe üzerinden yıllık toplam 7300 akçedir. Temizlik görevlisi kennâsa günlük 5 akçe, aylık 150 akçe ile diğer çalışanlar bevâb ve râh-ı âbîden günlük 1 akçe fazla aldığı görülmektedir. Bu durumda tekkenin kapıcısı olan bevâb ve sucusu olan râh-ı âbî günlük 4 akçeden aylık 120 akçe almaktadır.

Bu durumda tekkenin maaşlar ve yiyecek masrafı dahil aylık gideri 12.390 akçedir. Yıllık sadece maaşlar ve yiyecek gideri 148.680 akçedir. Bunlara kandil geceleri ve Mevlid törenleri masrafları olarak yıllık 2600 akçe de eklenirse tekkenin yıllık masrafı yıllık 151.280 akçeye ulaşacaktır.

Tekke Miraç, Regâib ve Berat kandillerinde ortalama bir gece için 600 akçe harcamaktadır.⁹² Mevlid kandilinde ise bu rakam 800 akçeye çıkmaktadır. Mevlid gecesini için yapılan 200 akçelik fazlalık bu geceye gösterilen ihtimamın bir işareti kabul edilebilir. Tekkeye yapılan günlük yiyecek masrafınının 120 akçe olduğu düşünülürse bir gecede harcanan 600 veya 800 akçelik harcamanın gelen misafirlere sunulan ikramlar, hediyeler, buhurlar ve sair bu geceye özel harcamalar için olduğu anlaşılacaktır.⁹³ Bu da özellikle o gecelerde tekkeye gösterilen rağbetin, gelen insan sayısının miktarını tahmin etmede bir ölçü kabul edilebilir. Oldukça tenha bir yerde, mezarlıklarla çevrili bir alanda yerleşmiş olan ve yakınlarında daha pek çok tekke bulunan Mustafa Paşa Tekkesi'nin cazibe merkezlerinden biri olduğu düşünülebilir. Mustafa Paşa Tekkesi'nin şeyhi, haftanın 5 günü ders vermektedir, buna mukabil pazartesi ve perşembe günleri Nakşibendilere mahsus mukabele demek olan "Hatm-i Hâcegân" gerçekleştirilmektedir. Bu toplantılara kimlerin katıldığı bilinemese de özel gecelerin muhtemel ziyaretçilerinin bu ders ve mukabelelere de katıldığını düşünmek yanlış olmasa gerek.

92 BOA, D. HMH.d, nr. 21662, s. 4; BOA, D. HMH.d, nr. 21740, s. 6-7-8.

93 Bir mukayese için: Muharremiyye listelerinde tekkelere senelik 30 kuruş yani 3600 (1 kuruş=120 akçe) akçe verilmektedir. Sadece bir gece için harcanan 600 veya 800 akçe oldukça yüksek bir meblağdır.

Tekkenin yapı birimleri arasında sayılan mutfak da bir başka açıdan önem taşımaktadır. Vakfiyesinde kutsal gecelere ayrılan yüksek tahsisatın büyük kısmının, o gecelerde tekkeye gelenlere veya o gün hatırına çevreye, fakir fukaraya yapılacak olan yemek ikramlarına sarf edildiği düşünülebilir. Evliya Çelebi'nin tekke matbahlarını bir imaret türü kabul etmesinden hareketle iki aşçılı Mustafa Paşa Tekkesi mutfağının bir aşevi gibi çalıştığı söylenebilir. Araştırmacıların tekkeleri matbahlı tekkeler olarak ayrı bir tasnife tabi tutması da bu sebeptendir.⁹⁴ Tekkenin muhasebe defterlerinde mutfak gereçlerine yapılan masraf da dikkat çekici bir başka kalemdir. Bu masraflar daha çok bakır kapların kalaylanması için yapılmaktadır. Söz konusu tarihler içinde kaplar 11 kez ve 17.103 akçe ayrılarak kalaylanmıştır. Bu miktar tekkenin görevlilerinin bir ayda aldığı ücretlerden daha fazladır. Kullanım sıklığını göstermesi ve önemli bir gider kalemi olması açısından bu kalem, tekkeye gelen giden miktarına da bir işaret kabul edilmelidir.

3.2. İkinci Bâni Şeyhülislam Şâtırzâde/Meşrepzâde Mehmed Ârif Efendi (ö. 1858) ve Vakfiyesi

Mustafa Paşa Tekkesi'ni ihyâ eden Şeyhülislam Meşrepzâde Mehmed Ârif Efendi ve ailesi de vakfiyeleri ile tekkeyi desteklemişlerdir. Kuruluşundan 96 yıl sonra, 1849'da Meşrepzâde ailesi tekkeyi ihyâ için yeni vakıf tesis etmiştir.

1854-1858 yılları arasında görev yapan ve 19. yüzyılın yenilikçi şeyhülislamlarından⁹⁵ biri olan Meşrepzâde Mehmed Ârif Efendi, Kazasker Meşrepzâde Ali Efendi'nin torunu, müderris Şâtırzâde Emin Efendi'nin oğlu olarak 1791 yılında⁹⁶ İstanbul'da dünyaya geldi. Trabzonlu bir aileye mensup olan Mehmed Ârif Efendi, anne tarafından dedesi kazasker Ali Meşreb Efendi'ye nisbetle Meşrepzâde olarak anılmıştır.⁹⁷ Müderrislik, muhalefât kassâmlığı, vakıflar müfettişliği, Rumeli nüfus tahriri memurluğu, İstanbul kadılığı ve Anadolu kazaskerliği görevlerini ifa etmiştir. 1854'te şeyhülislamlık makamına getirilmiş, 1858'deki vefatının ardından, ihyâ ettiği Otakçılar'daki Mustafa Paşa Dergâhı hazîresine defnedilmiştir.⁹⁸

Literatürde hakkında çok fazla çalışma yer almayan Meşrepzâde'nin terekkesinin incelendiği makalede ise vakıflarına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.⁹⁹ Bu makalede inceleyeceğimiz, içinde üç ayrı yılda ve üç ayrı kişi tarafından hazırlanmış olan vakfiyenin Meşrepzâde Mehmed Ârif Efendi'nin tek vakfiyesi olduğu düşünülebilirse de yeni belgelerin bulunma ihtimali yüksektir.

Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler koleksiyonunda Bel_Yz_Ko889 numarada kayıtlı olan vakfiye 15 Safer 1266/1849 yılında hazırlanmıştır.¹⁰⁰ Daha önceden Mustafa Paşa tarafın-

94 Ayşe Bölükbaşı, "Osmanlı Tekkelerinde Beslenme XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri Örneği", *Vakanüvis* 3/1 (Bahar 2018), 85.

95 Zeynep Altuntaş, "Sultan Abdülmecid Döneminde Trabzonlu Bir Şeyhülislam: Atırzade/Meşrepzâde Mehmed Arif Efendi", 1. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, ed. Şenol Saylan-Betül Saylan (İstanbul: Değişim Yayınları, 2016), 65-79.

96 Altuntaş, "Sultan Abdülmecid Döneminde Trabzonlu Bir Şeyhülislam", 65.

97 Altuntaş, "Sultan Abdülmecid Döneminde Trabzonlu Bir Şeyhülislam", 67.

98 Mehmet İpşirli, "Arif Efendi, Meşrepzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/365.

99 Altuntaş, "Sultan Abdülmecid Döneminde Trabzonlu Bir Şeyhülislam", 71-73.

100 *Vakfiye / Meşrebzade (Şeyhülislam) (1206-1275 H.) Arif Efendi*, (İstanbul: Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_Ko889, s. 1-2-3-4.

dan alınan bir bahçe üzerine Mustafa Paşa Tekkesi kurulmuştu, bu vakfiye ile de dergâhın yanındaki bir mülk tekkeye ilave edilmektedir. Bu mülk, bir taraftan bostan ve diğer taraftan yol ile mahdud fevkânî,¹⁰¹ dört kapı, sofayı haiz bina ve ek olarak tek katlı iki oda, kiler ve mutfaktan oluşan bir yapılar topluluğunu içermektedir. Bu yapılar topluluğunun meyve ağaçlarını muhtevi 1960 zira taş duvar ile çevrili bir bahçesi de bulunmaktadır.

Bu mülke ilave olarak Meşrepzâde, malından 5000 kuruşu işletilmek ve elde edilen geliri tekke ihtiyaçları için kullanılmak üzere vakfetmiştir. Bu 5000 kuruş, 10'u 11,5, yani %15'lik bir kâr¹⁰² ya da borç almak isteyen esnaf vs. olduğunda kesede (bir kese: 500 kuruş) 5 kuruş kâr¹⁰³ hasıl olacak şekilde işletilecektir. Meşrepzâde vakfiyesinde 5000 kuruşluk ana sermayenin yıllık 10'u 11,5'luk neması 750 kuruştur.

Bu muâmeleler neticesinde elde edilecek kârdan senelik 20 kuruş muhasebe ile ilgilenen kimseye, yine senelik 40 kuruş kâtib ve câbî görevlilerinin maaşlarına ilave edilecektir. Bu masraflardan arta kalan para yani 5000 kuruşluk ana paranın 10'u 11,5 işletilmesi sonucu elde edilen senelik 750 kuruştan artan para, tekkenin tamirat ve bakım işlerine harcanacaktır. Eğer tamir ve bakım gerekmiyor ise bu miktar ana paraya katılacak ve oluşacak yeni meblağ üzerinden muâmele yapılacaktır.

Meşrepzâde, vakfının mütevellisi olarak Şeyh Yahya Efendi'yi belirlemiştir. Kendisinden sonra da bu vazife tekkede şeyh olacak zevâta aittir. Postnişin olan zât Hatm-i Hâcegân'dan sonra vakıf sahibinin ebeveynine, evvel ve ahirine, hayatı boyunca iki cihan saadeti için kendisine, dostlarına, evladına duacı olmalıdır. Vakıf işletilemez olur ise sermayesi mutlaka fakir fukaraya sarf edilmelidir.

Meşrepzâde Mehmed Ârif Efendi'nin bu vakfiyesi, açıkça görüleceği üzere Mustafa Paşa Tekkesi'nin ihyâsı, gelişmesi ve desteklenmesi üzere hazırlanmıştır. Çok geniş ve teferruatlı bir içeriğe sahip değildir. Buna rağmen vakfedilen geniş mülk, tekkenin hizmetlerini artırarak devam ettirebilmesi için önemlidir. Bu vakıftan gelen gelir çoğunlukla tekke binasının tamir ve bakımına sarf edilecektir. Mustafa Paşa'nın tekkenin bakım ve tamirine dair bir tasarrufu bulunmadığı için zaman içinde hasıl olan bu ihtiyacı Meşrepzâde vakfiyesi tamamlamış görünmektedir.

3.2.1. Meşrepzâde'nin Eşi Nâile Hanımefendi Vakfiyesi

Tarihi kesin olarak bilinemese de Mehmed Ârif Efendi, sabık şeyhülislâmlardan Sıdkızâde Ahmet Reşid'in kızını Nâile Hanımla evlenmiştir. Bu evlilikten biri erken yaşta vefat eden

101 Fevkânî: Üst katı olan binâ. *Kubbealtı Lügati*, "Fevkânî" (Erişim 13. 07.2022).

102 Vakfiyeler içerisinde geçen "onu on bir buçuk hisâbı ile muâmele-i şer'iye ve murâbaha-i mer'iye ile istirbah ve istiğlâl oluna" ifadeleri muamelelerin usul ve oranlarını ifade etmektedir. "Mu'amele-i şer'iyye" de denilen bu ifadeden daha çok muâmele oranları kastedilmiştir. Muâmele oranlarının vakfiyeye göre veya zaman içerisinde farklılık gösterdiği ifade edilmektedir. Muâmele oranı daha çok ona on bir (%10) olarak kabul edilmiş, fazlası yasaklanmıştır. 1536 yılı sonlarında ise bu oran ona on bir buçuk (%15) olarak sınırlanmıştır. Bu oran zaman içinde farklılaşmış %10 ilâ %20 arasında farklı uygulamalar görülmüştür. Vakfiyelerde geçtiği şekliyle muâmele oranı genelde "ona on bir" ya da "ona onbir buçuk" olarak gerçekleşmiştir. Hüseyin Çınar, "Osmanlı Döneminde Rumeli'de Vakıf Paranın Kullanılmasında Aranan Şartlar", *Adam Akademi* 7/2 (2017), 156.

103 Vakfiye borç alacak şahıslardan "rehn-i kavf ve kefil-i melf" şartı ve kesesi 5 kuruş hesabıyla borç alacak kişiden, kredi için verilen para karşılığında varlıklı olan birisi kefil olarak istenmektedir. Kesesi 5 kuruş kar ile (bir kese: 500 kuruş) borç verildiğinde bu para, iadesi durumunda her 500 kuruş için 5 kuruş kâr ile iade olunacaktır. Buna ek olarak borçlunun borcu karşılayacak değerinde malı, gayri menkulü ya da değerli eşyalarını rehin olarak göstermesi gerekmektedir. Cafer Çiftçi, "18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 23/36 (2004).

iki kızı ve bir oğlu dünyaya gelmiştir. Nâile Hanım eşinden beş yıl sonra 1270-1854 yılında bir vakfiye ile Mustafa Paşa Tekkesi'ni ihyâ edenler arasına katılmıştır.¹⁰⁴ Meşrepzâde'nin vakfından küçük bir miktar ile farklılık gösteren bu vakıfta Nâile Hanım 7000 kuruş vakfetmiştir. Muâmele oranı belirtilmemiş olsa da Meşrepzâde vakfiyesinde belirtildiği üzere *rebn-i kavi ve kefil-i meli yâhûd ikisinden biriyle ala-vechi'l-halâl imal ve istirbah olunup hasıl olan ribh ve nemasından* ifadesinden anlaşıldığı üzere mutâd oran dahilinde bir kâr güdülmektedir. Bu durumda *senelik ona on bir buçuk* hesabıyla bu paradan yıllık 1050 kuruş nema beklenmektedir.

Nâile Hanım vakfiyesinde Mustafa Paşa, hankâhın dervişanın taamiyelerine aylık 30 kuruş zam yapılmasını istemektedir. Bu da senelik 360 kuruşa tekabül etmektedir. Tekke şeyhinin maaşına ise aylık 20 kuruş yani senelik 240 kuruş ilave edilmesini kararlaştırmıştır. Bu zaruri harcamadan ise geriye senelik 450 kuruş kalmaktadır. Nâile Hanım kalan bu paranın ana paraya ilave ile gelirin tekkenin ihtiyaçlarına harcanmasını istemiştir. Harcanacak yerler konusunda açık bir ifade kullanılmadığından burada sorumluluk mütevellî tayin edilen postnişîne bırakılmıştır. O sırada postnişîn olan Şeyh Yahya Efendi'nin vefatını müteakip vakfın tevliyeti, Nâile Hanım'ın ekber evladına ve evladı evladına geçecektir. Nâile Hanım, Hatm-i Hâcegân akabinde vefat eden kızı merhume İffet Hanım'ın ismini yad ile hem ona hem kendisine dua edilmesini şart koşturmuştur.

Tekkenin 1849 yılından sonra yapılan ilavelerle toplam gelirini hesaplar isek: Mustafa Paşa'nın vakfiyesinden tekkeye ayrılan gelir: 151.280 kuruş; Meşrepzâde vakfiyesinden ayrılan senelik nema: 750 kuruş; Nâile Hanım vakfiyesinden ayrılan senelik nema:

$$1050 \text{ kuruş} + \text{taamiyye: } 480 \text{ kuruş} + \text{Şeyhin maaşı: } 240 \text{ kuruş} = 1770 \text{ kuruş};$$

Hepsinin toplamı olarak ise tekkenin geliri 153.050 kuruş etmektedir. Mustafa Paşa Tekkesi'nin bütçesi 2520 kuruş ve mülkü ise fevkânî ve tahtânî iki ev, mutfak ve meyve bahçesi kadar genişlemiştir. Vakıflar belli bir süre ile değil ilelebet devam edecekmiş gibi düşünülen kurumlardır yani vakıf kurma muamelesinde süreklilik esastır. Bu sebeple bütün bu süreç içinde ve tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar bu gelir olduğu gibi muhafaza edilmiş ve sahiplerine ödenmiş olmalıdır.

Tekkenin kuruluşunda belirlenmiş olan gelir kalemlerinden şeyh ve dervişana ödenen miktarlarda ve *kitâbet ve cibâyet* görevlilerinin maaşlarında değişiklik olmuştur. 1753 yılında yazılan ilk vakfiyeye göre *şeyhin* aylık geliri 3200 akçe iken Nâile Hanım ilavesi olan aylık 20 kuruş ek ödeme görünmektedir. Bu durumda şeyhin aylığı 3200 akçe+20 kuruş olmaktadır.

Nâile Hanım dervişler için de bir ek gelir tayin etmiştir. İlk vakfiyede aylık 150 akçe alan dervişlere Nâile Hanım aylık 30 kuruş zam yapılmasını istemiştir. Bu durumda dervişlerin aylık ücreti 150 akçe+30 kuruş olmaktadır.

Meşrepzâde'nin ek gelir tayin ettiği kişiler ise *kâtib* ve *câbid*dir. Yıllık geliri 5475 akçe olan kâtibe yıllık 40 kuruş, yıllık geliri 3650 akçe olan câbiye de yıllık 40 kuruş ek ödeme yapılacaktır. Bu durumda kâtibin yıllık geliri 5475 akçe+40 kuruşa, câbinin geliri ise yıllık 3650 akçe+40 kuruşa yükselmiştir.

104 Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_Ko889, s. 5-6-7.

3.2.2. Meşrepzâde'nin Kerimesi Âmine Hanımefendi Vakfiyesi

1273/1857 tarihinde Âmine Hanım oldukça dikkat çekici bir vakfiye hazırlamıştır. Bu vakfiye Atatürk Kitaplığı'nda bulunan Meşrepzâde ve eşi Nâile Hanım'ın vakfiyeleri ile birlikte arşivlenmiştir. Bu vakfiyeye göre Âmine Hanım bizzat Mustafa Paşa Tekkesi şeyhi *hankâhda hâlâ post-nişin bulunan reşadettü eş-Şeyh Hafız Yahya Efendi ibnü's-Seyyid eş-Şeyh Mustafa Efendi huzurunda vakf-ı mezkûrun tevliyeti bu zata sonra evladına ve evladı evladına verilmek suretiyle* bir vakfiye hazırlamıştır.¹⁰⁵

Âmine Hanım'ın vakfiyesi 7500 kuruştur ve *istirbah olunup* hasıl olan gelirden *her sene şehr-i rebülevvelin son cumasında İstanbul'da Haseki kurbünde kâ'in Bayram Paşa Hankâhı'nda mevlid kıraet* olunmasını şart koşmuştur. Bu iş için ona on bir buçuk kuralı ile senelik 1125 kuruş tahsis edilmiş olmaktadır. Bu para ile mevlidhan efendiye 40 kuruş, Aşr-ı şerif tilâvet eyleyen efendilere taksim olunmak üzere 40 kuruş, dua eden zata 20 kuruş, yirmi kuruş ile üd ve gülâb, 30 kuruş ile kahve ve kömür vesaire, 330 kuruş ile yeterli miktarda şeker alınıp cemaate ikram edilmesi istenmektedir. 20 kuruş hizmet eden dervişlere, 100 kuruş misafir olan dervişlere, hankâhın şeyhine senelik yüz kuruş, mütevelliyeye 50 kuruş verilecektir. Toplam 420 kuruşluk bu harcamalar düşüldükten sonra geriye kalan 705 kuruş ana paraya aktarılacaktır.

Haseki'de bulunan Bayram Paşa Tekkesi, Bayrâmî-Himmetî, Sümbülî-Halvetî mazisinden sonra nihayet kuruluş tarikatına dönerek söz konusu tarihlerde Kadiriyye'ye mensup bir tekke olmuştur. Bir Nakşî şeyhine Kadiri tekkesinde icra olunmak üzere vakıf sorumluluğu vermek izahı kolay olmayan bir durumdur. Anlaşıldığı üzere Âmine Hanım Kadiri-meşrep biridir. Ancak vakfına mütevellî olarak Şeyh Yahya Efendi'yi görevlendirmiş, Şeyh Yahya Efendi bunu kabul etmiş, vakfiyeleri tedkik ve kabul mevkii olan Kadılık Makamı da bunu onaylamıştır. Biri Aksaray Haseki, diğeri Eyüp Otakçılar'da bulunan ve fiziki bir bağları bulunmadığı gibi farklı tarikatlara mensup tekkeler arasında kurulmuş olan bu bağ dikkate değerdir.

3.3. Tekkenin Ek Gelirleri

"İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de mevcut tekke, zâviye ve türbelere Muharremiye namıyla *Haremeyn Hazinesi'nden verilen meblağ gösterir*" müfredat defterlerinde Mustafa Paşa Tekkesi de bulunmaktadır. Bu defterler hicri yeni yılın başlangıcı olan Muharrem ayında tekkelerin sürdürdükleri Aşure geleneğine destek olmak ve yeni yıl sebebiyle hayır kapısı olarak görülen tekkelere ihsanda bulunmak amacını taşıyor olmalıdır. 1259/1843-44 yılına ait Muharremiye Müfredat Defteri'nde Mustafa Paşa Tekkesi'ne de ihsanda bulunulmuştur.¹⁰⁶ Listede yer alan bütün tekkelere 30 kuruş tahsisat ödenmiştir. Benzer şekilde 1273/1856-57 yılı Muharremiye Müfredat Defteri'nde de diğer tekkelere olduğu gibi Mustafa Paşa Tekkesi'ne de 30 kuruş ödenmiştir.¹⁰⁷ 1275/1858-59 yılı Muharremiye Müfredat Defteri'nde de aynı miktar ödemeyi görmek mümkündür.¹⁰⁸ 1277/1860-61 yılı Muharremiye Müfredat

105 Atatürk Kitaplığı, Bel_Yz_Ko889, s. 8-9-10.

106 BOA, Evkaf Defterleri, (EV.d), nr. 12138, s. 3.

107 BOA, Evkaf Defterleri, (EV.d), nr. 15505, s. 3.

108 BOA, Evkaf Defterleri, (EV.d), nr. 16321, s. 3.

ikramiyelerinde bir artış olmuş Mustafa Paşa Tekkesi dahil bütün tekkelere 60 kuruş ödenmiştir.¹⁰⁹ 1292/1875-76 yılı defterinde ödeme yine 30 kuruş üzerinden yapılmıştır.¹¹⁰

SONUÇ

İstanbul'u önemli yerleşim yerlerinden birine bağlayan yol üzerinde nispeten تنها bir yerde kurulmuş olan Nakşibendiyye'ye mensup Mustafa Paşa Tekkesi döneminin önemli dinî, toplumsal ve kültürel merkezlerinden biridir.

Merkez tekkeler içinde yer alan Mustafa Paşa Tekkesi, kendisine bağlı dokuz tekkede mukim olan kimselerin eğitimleri ile ilgilenmek, anlaşmazlıkları çözmek, tekkeler arası ilişkileri yönetmek gibi sorumluluklar üstlenmiştir. Yüksek sayıda tekkeden sorumlu olmak Mustafa Paşa Tekkesi'ni hem tekkeler hem de merkezi idare nezdinde ehemmiyetli kılmaktadır. Kendisine bağlı tekkelerin mensubiyet ve niteliklerini bilmek bu durumu anlamada yardımcı unsurlar olmuştur. Bu vesile ile bu makalenin bir çıkarımı olarak "Merkez Tekke" uygulamasının coğrafi yakınlık veya belli bir tarikata mensubiyet ile belirlenmediği gösterilmiştir.

Tekkenin bânisi olan Köse/Bahir Mustafa Paşa kısa süren sadrazamlık döneminde tesis ettiği vakfiyla neredeyse iki yüzyıl hizmet edecek bir müesseseyi, orada mukim olacakların görevleri, maaşları, ihtiyaçları, belirli gün ve gecelerde harcanacak miktarı, mekânın tamir ve bakım masrafları dâhil tespit etmiş olmaktadır. Diğer vakfettikleri arasında Mustafa Paşa'nın en geniş bütçeyi ayırdığı tesislerden biri Mustafa Paşa Tekkesi'dir. Sonraki asırda tekke, Şeyhülislam Meşrepzâde Mehmed Ârif Efendi vakfiyesi ile mekân ve bütçe anlamında genişlemiştir. Bu iki devlet adamının hayır hasenat gayretinin bir tekke üzerinde birleşmesi Nakşibendiyye'nin Osmanlı Devleti'nin yöneticileri arasındaki önemli konumuna bir işaret kabul edilebilir.

Meşrepzâde Mehmed Ârif Efendi'nin eşi ve kızı da bu tekke ile irtibatlıdır. Tesis ettikleri vakfiyeler ile hem tekkeye hem de tekkenin postnişinlerine olan itibarlarını göstermiş olmaktadır. Özellikle Meşrepzâde Ârif Efendi'nin kızı Âmine Hanım'ın Mustafa Paşa Tekkesi şeyhi Yahya Efendi tevliyetinde, Kadiriyye'ye mensup Bayram Paşa Tekkesi'ne dair bir vakıf tesis etmesi, tekkeler arası irtibatları göstermesi bakımından önemlidir.

Tekkede bulunan görevliler incelenmiş, başka tekkelerle mukayese edilmişlerdir. Bu inceleme sonucunda tekke görevlilerinden hareketle her tekkenin kendisine mahsus hizmet alanının olduğu, bu görev farklılıklarının yine tekke çalışanları aracılığı ile belirlenebileceği ortaya konulmuştur. Bu farklılıkların belirlenmesi ile 19. yüzyıl boyunca ortaya çıkan toplumsal ihtiyaçların, dolayısıyla değişimlerin belirlenmesine katkı sağlanabilecektir. Bununla birlikte tekkelerin üstlendikleri toplumsal sorumluluklar da daha doğru anlaşılabilir. Görevlilerin çeşitliliği, miktarı ve aldıkları ücretler de tekkenin hizmet alanı, bu alanın genişliği ve vakfın ölçüsü hakkında fikir vermektedir.

109 BOA, Evkaf Defterleri, (EV.d), nr. 17470, s. 4.

110 BOA, Evkaf Defterleri, (EV.d), nr. 41124, s. 4.

19. yüzyıl tekkelerinde arasında matbaası olan nadir kurumlardan bir olarak Mustafa Paşa Tekkesi bunun yanı sıra en çok kitap basan tekke olma sıfatını haizdir. Basılan eserlerin çeşitliliği Mustafa Paşa Tekkesi'ni dönemin kültürel merkezlerinden biri hâline de getirmektedir. Yoğun matbaa faaliyetleri olan Mustafa Paşa Tekkesi'nin, modern icatları içeren bilimsel kitaplardan başlayarak tasavvufî-dinî içerikli eserler basmış olduğu, bu kitapların izini sürmenin hem tekkenin entelektüel durumunu belirlemede hem de bu çabanın ulaştığı coğrafyayı tespit etmede önemli olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmanın, araştırmacıları çok az çalışılmış olan tekkelerin matbaa alanındaki faaliyetleri hakkında araştırmaya teşvik edeceği ümit edilmektedir.

Mustafa Paşa Tekkesi, dijital yöntemler de kullanılarak, İstanbul tekkeleri arasındaki yeri ve konumu itibarıyla çevresindeki diğer tekkelerle mukayese edilerek incelenmiştir. Makalenin hazırlanışında kullanılan yöntem yani haritalar ve tablolar aracılığı ile yapılmış olan görselleştirme, tekke tarihi alanında nadiren kullanılmaktadır. Haritalar yardımıyla ele alınan konunun daha anlaşılır olması sağlanmış, çevresi ve konumuyla birlikte tekkenin yeri bütüncül bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bir tekkeyi çevresi, benzeri diğer mekân ve kurumlarla birlikte ve mukayeseli olarak ele almak onu etraflı olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Tekkeler, içinde insanların barındığı, eğitimlerin verildiği mekânlardır. Tekkenin muhitine dair fikir edinmek, başka kaç tekke olduğunu, nerede bulduklarını ve ne kadarlık bir alana yayıldıklarını haritalar yardımıyla görmek, birbirleri ile etkileşimlerine ve halkla ilişkilerine dair fikir edinmeyi kolaylaştırmıştır. Örneğin Mustafa Paşa Tekkesi ile birlikte kaç tekkenin daha mukabele yaptığını veya mukabele yapılan tekkelerin ne kadarlık bir alana yayıldığını ve nerelerde olduklarını “görmek”, bir “ilişkiler merkezi” olan bu mekânı insan ve mekân ilişkileri çerçevesinden ele almayı kolaylaştırmaktadır.

Sonuç olarak tekkeleri, görevleri, görevlileri, nitelikleri, sayıları, yoğunlukları, sahip oldukları insanî ve maddî kaynaklar çerçevesinde hesaplanabilir veriler aracılığı değerlendirilmek, bu kurumları toplumsal yerleri, önemleri, etkileri açısından yorumlamada yeni ve somut imkanlar sunmaktadır.

Araştırma & Yayın Etiği: Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre Açık Erişim’li bu makale, [CC BY-NC 4.0](#) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: The article underwent a double-blind peer-review process involving two or more reviewers, and an *iThenticate* scan was conducted to detect potential plagiarism and similarity issues. The article was found to comply with established research and publication ethics standards.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of the article has disclosed no conflicts of interest and has affirmed that the manuscript was prepared in adherence to ethical and scientific principles and that all relevant sources were accurately cited. This is a Libre Open Access article under the [CC BY-NC 4.0](#) license.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Bâb-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi (D. HMH. d.), nr. 21662, 21740.

Evkaf Defterleri (EV.d.), nr. 13834, 12138, 12612, 12138, 15505, 16321, 17470, 41124.

Evkaf Haremeyn Muhasebesi Defterleri (EV. HMH. d), nr. 8203.

Hatt-ı Hümayûn (HAT), nr. 210/11288.

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL), nr. 235/8230.

İrade Evkaf (İ. EV), nr. 41/39.

Kâmil Kepeci (KK.d.), nr. 6290.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT), nr. 82/5.

Topkapı Sarayı Müze Arşivi (TSMA. e.), nr. 966/15.

Atatürk Kitaplığı:

Bir Zarf İçerisinde Şemsi Matbaası (18 adet), Ahmed Midhat Efendi Matbaası (12 adet), Tercüman-ı Hakikat Matbaası (19 adet), Matbaa-i Hayriyye ve Şürekası (11 adet), Kırkanbar Matbaası (6 adet), Basiret Matbaası (5 adet), Ceride-i Havadis Matbaası (14 adet), Şeyh Yahya Efendi Matbaası (21 adet) ve Tahir Bey Matbaasında (9 adet) Basılan Eserler Hakkında Toplam 115 Adet Bibliyografik Bilgi Fişi. Bel_Mtf_56475.

Tabibzâde Mehmed Şükrî Efendi. *İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihî.* Bel_Yz_K0075.

Vakfiye/Meşrebzade (Şeyhülislam) (1275-1206 H.) ArifEfendi. Bel_Yz_K0889.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi. (VGMA), nr. 739.

2. Tez, Makale ve Kitaplar

Algar, Hamid. "Halidiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 15/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Algar, Hamid. "Nakşibendiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 32/335-342. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

Algar, Hamid. "Tariqat and Tariq: Central Asian Naqshbandis on the Roads to the Haramayn". *Central Asian Pilgrims: Hajj Routes and Pious Visits between Central Asia and Hijaz.* ed. Alexandre Papas vd. 21-135. Berlin: De Gruyter 2011.

Altuntaş, Zeynep. "Sultan Abdülmecid Döneminde Trabzonlu Bir Şeyhülislam: Atırzade/Meşrepzâde Mehmed Ârif Efendi". *1. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu.* Ed. Şenol Saylan-Betil Saylan. 65-79. İstanbul: Değişim Yayınları, 2016.

Artan, Tülay. "Eyüp". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi.* 12/1-6. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Aydın, Bilgin. “Osmanlı Devleti’nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih’in Şeyhülislamlık’a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi”. *İstanbul Araştırmaları* 7 (1998), 93-109.
- Aydın, Bilgin. “Meclis-i Meşâyih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/247-248. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aytaş, Gıyasettin-Çeltik. Halil. “XIX. Yüzyılda Yapılmış Bir Haritadan Yola Çıkarak Eski İstanbul’da Tarikatların Faaliyetleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 58 (2011), 89-104.
- Ayvansarayî, Hüseyin. *Hadikatü’l-Cevâmi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281/1864-1865.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tazvına Ait Araştırmalar”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23/1-2 (1962-1963), 239-296.
- Bandırmalızâde Ahmet Münib. *Mecmua-yi Tekâyâ*. İstanbul: Alem Matbaası, 1308/1892.
- Bekman, Büşranur. *XIX. Yüzyılın Dönüşen İstanbul’unda Mahalleler, Kollar ve Belediyeler: Bir Envanter ve Haritalama Çalışması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Beydilli, Kemal. “Matbaa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/105-110. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bölükbaşı, Ayşe. “Osmanlı Tekkelerinde Beslenme XVI. Yüzyılda İstanbul’daki Halveti Tekkeleri Örneği”. *Vakanüvis* 3/1 (Bahar 2018), 83-112.
- Çınar, Hüseyin. “Osmanlı Döneminde Rumeli’de Vakıf Paranın Kullanılmasında Aranan Şartlar”. *Adam Akademi* 7/2 (2017), 149-165.
- Çiftçi, Cafer. “18. Yüzyılda Bursa’da Para Vakıfları”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 23/36 (2004), 79-102.
- Demirtaş, Hasan. “Nakşibendilik’in Anadolu’da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi”. *Vakıflar Dergisi* 50 (2018), 23-46.
- Gündüz, İrfan. *Gümüşhânevi Ahmed Ziyâüddin: Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatu*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1984.
- Gündüz, İrfan. “Gümüşhânevi Ahmed Ziyaeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 14/276-277. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Güven, Mustafa Salim. “Aziz Mahmûd Hüdâyi’nin Mektupları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2012), 105-142.
- Haksever, Ahmet Câhid. *Ya’kûb-ı Çerhî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2009.
- İlgürel, Mücteba. “Mustafa Paşa, Köse”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 31/345-346. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- İpşirli, Mehmet. “Ârif Efendi, Meşrepzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/365. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kara, Mustafa. *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekke ve Zâviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.

- Kara, Mustafa. "Osmanlılarda Tekke Siyaseti". *Hareket* 5/109-110 (1974), 36-42.
- Kubbealtı Lügatı*. Erişim 25.06.2022. <http://lugatim.com>
- Küçük, Cevdet. "Hafta Tatili". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Maden, Fahri. *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşiliğin Yasaklı Yılları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Maxmudov, Sherzodhon. "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi'nin Eserlerinin Özbekistan'daki Nüshaları". 1. *Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 147-149. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Öngören, Reşat. "Hatm-i Hacegân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/476-477. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özcan, Serpil. *XIX. Yüzyıl İstanbul Tekkeleri ve Mekânsal Konumlanışları*. İstanbul: Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Özcan, Serpil. "Arşiv Belgelerine göre Tekkelerde Kadınlar ve Görevleri". *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 12/2 (Eylül 2022), 615-644. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2022.1111797>
- Özel, Ahmet Murat. "Şazeliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/387-390. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özsaray, Mustafa. *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Pamuk, Şevket. "Kuruş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/458-459. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Sağır, Yusuf. "Sadrazam Köse Mustafa Paşa'nın Vakıf Eserleri". *Vakıflar Dergisi* 40 (Aralık 2013), 55-86.
- Tanman, M. Baha. *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri, Tipoloji Denemeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990.
- Tanman, Baha. "Mustafa Paşa Tekkesi". *İstanbul Ansiklopedisi* 5/564-565. Ankara: Kültür Bakanlığı ve İstanbul: Tarih Vakfı, 1993.
- Telci, Cahit. "İstanbul Tekkeleri Hakkında 1885 Tarihli Bir İstatistik". 3 *Mayıs 1944: 50. Yıl Türkçülük Armağanı*. ed. İsmail Aka vd. 197-208. İzmir: Akademi Kitabevi, 1994.
- Uzel, Mustafa. *İstanbul'da Tekke Matbaaları: Basılan Eserlerin Kaynakçası*. Ankara: Bizim Büro Matbaacılık, 2019.
- Varol, Muharrem. "Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 10 (2010), 39-68.
- Varol, Muharrem. "19. Yüzyıl İstanbulu'nda Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri". *Osmanlı Araştırmaları* 42 (2013), 317-347.
- Yardım, Ali. "Dârülhadis (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da Dârülhadis)". *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 8/529-532. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.